

‘שירת החול’: שיח יהודי-ציוני בקבוצות המשימה השיתופיות של הצעירים במרחב החילוני בישראל

נעמה אזולאי ואפרים תבורי

מבוא

המאבק על אופי הזהות היהודית בישראל כולל פעמים רבות תהליכים שמורכבותם וסתירותיהם הפנימיות סמויות מן העין. מאבק זה הוא מוקד מהותי להבנת החברה הישראלית בת ימינו, שכן כרוכות בו שאלות יסוד רעיוניות ומעשיות גם יחד (גורמן ויונה, 2004). את המורכבות הזאת, על סתירותיה הפנימיות, ביקשנו להאיר ולחשוף באמצעות מקרה הבוחן של קבוצות המשימה השיתופיות של הצעירים במרחב החילוני בישראל. במאמר אנו מנסים להתחקות אחר המאפיינים הייחודיים למסע היהודי של צעירים אלה, תוך כדי הבנת הרקע הערכי והאידיאולוגי שהוא מתנהל בהם ועל בסיסם נוצר. בסוף שנות השבעים ותחילת שנות השמונים, בד בבד עם תהליכי ההפרטה בחברה הישראלית ועם התפרקותם הרעיונית והפיזית של רבים מהקיבוצים, החלו להירקם

* ‘שירת החול’ הוא שמו של בית מדרש חלוצי של שיטים – מכון ההגים שנערך עם תנועות הבוגרים. מטרתו ליצור שיח מתמשך על אודות זהותם ואורח חייהם היהודי-ציוני. השם לקוח מתוך קטע של א”ד גורדון: ‘יש שירה, ולעתים הרבה, הרבה שירה, אבל אין השירה שלמה, חסר דבר-מה. בייחוד מורגש זה בשבתות ובחגים, בייחוד – בחגים. מי שלא ראה לנפש העובדים הצעירים בחגים הגדולים לא יבין את זה, ואולי אף לא יאמין בזה. וכך אתה רואה דבר משונה: החול שלנו הרבה יותר יפה מן החול של אחינו שבגולה, והשבת והחג – הרבה יותר יפים בגולה. ניטו אמנם לעשות חגים חדשים. אבל לעשות חגים לאומיים על פי הסברה והחשבון – האין זה ממש כמו “לעשות” שירה על פי הזמנה? חסר פה דבר-מה ב’שירת החול’: כי מה הוא החג, אם לא תמצית השירה שבחול?’ (א”ד גורדון, מתוך: מכתבים ורשימות, 1918). את הקטע ניתן לראות במלואו באתר פרויקט בן יהודה: http://benyehuda.org/gordon_ad/mitokh_kria.html

** אנו מבקשים להודות למרכז המחקר על שם קוגוד במכון שלום הרטמן על התמיכה שאפשרה את כתיבת המאמר. לפרופסור צבי מרק ממכון הרטמן על ההערות המחכימות בכל הנוגע לניתוח הטקסטים במאמר, למוקי צור שקרא והאיר את עינינו ולכל חברי הקבוצות שפתחו את השער למסע הייחודי שלהם בשבילי היהדות.

קבוצות של צעירים בוגרי תנועות נוער שלא ראו את עתידם במסלול ההגשמה הקיים. מתוך ניתוח של המצב המדיני והחברתי בחרו צעירים אלה לעצב צורות חיים שיתופיות חלופיות לקיבוץ, שמשיתמתן המרכזית תהיה שינוי פני החברה הישראלית באמצעות חינוך. הקבוצות הללו התאגדו כתנועות בוגרים של תנועות הנוער שמהן צמחו. בו בזמן החלו להתאגד קבוצות צעירים עצמאיות, וגם הן בחרו בחיי משימה ושיתופיות בשכונות של הפריפריה החברתית בישראל. תנועות הבוגרים הקימו וחידשו מספר קיבוצים (פעמים רבות במתכונת של 'קיבוץ מחנכים'), ואולם רוב הקבוצות ממוקמות כיום בקומונות עירוניות, מתוך ניסיון להיות חלק מהקהילה בעיר.

קבוצות הצעירים הללו מבקשות להיות דגם מופת לחיים של שותפות, ערבות הדדית, סולידריות ושליחות חברתית. אלה הן מטרותיהן המוצהרות. עם זאת, ככל שהלכו והתגבשו, היה אפשר להבחין כי בד בבד עם המסע החברתי הם מקיימים מסע נוסף, אולי גלוי פחות לעין – מסע אל הזהות היהודית. הדרך שהם סוללים במסע זה רצופה מהמורות, ויש בה לעתים שאלות יותר מתשובות. יתרה מזו, היא מאירה זרקור אל תהליכי השינוי המתחוללים במרחב החילוני בישראל בכל הנוגע לרצון של כמה מהשחקנים המשתייכים למרחב זה, להיות שותפים מעורבים ומשפיעים על זירת הזהות היהודית בישראל. דוגמה למורכבות הדרך אפשר לראות בסיפור החתונה של ברק ונועה מקיבוץ נערן, קיבוץ המחנכים של קבוצות הבחירה של המחנות העולים, שהם חלק מקבוצות המשימה השיתופיות החדשות בישראל.¹

ל'טקס עמודי הברית' – הכניסה לחופה של ברק ונועה מקיבוץ נערן, קדם לימוד עם אבי זעירא, מנהל ארגון שיטים,² שעסק בשאלה של בחירת שפת עיצוב טקס ברית הנישואין. הקבוצה למדה על השפות המרכיבות את הטקס, על מהלך הטקס, על גלגולו במהלך ההיסטוריה היהודית ועוד כהנה וכהנה. בסיכום הלימוד עלתה השאלה, אולי החשובה מכל 'עד כמה אנחנו מזמנים את הברית היהודית לתוך החיים שלנו? עד כמה אנחנו מוכנים לשים אותה במרכז חיינו העכשוויים?' [נועה לוי, נערן].³

1 על קיבוץ נערן בפרט ועל קבוצות הבחירה של המחנות העולים ראו בהרחבה באתר קיבוץ נערן: <http://www.naaran.org/index.html>

2 ארגון שיטים, מכון החגים – בית היוצר להתחדשות התרבות היהודית והחברה בישראל, נמצא בקיבוץ בית השיטה. ראשיתו בשנות השלושים של המאה העשרים, בחזון של של אריה בן גוריון, חבר בית השיטה, לתעד ולהטמיע את התרבות העברית החלוצית שנוצרה בקיבוצים. בשנות התשעים שונה הארכיון ל'מכון שיטים' בהנהגתו של בנימין יוגב (בוג'ה), שסימן את הפעולה החינוכית כליבתו של המכון. בשנת 2006 חבר הארגון לתנועת המחנות העולים והרחיב את פעולת החינוך שלו בתחומי המחשבה הציונית החלוצית. על הארגון בהרחבה ראו: <http://www.chagim.org.il/default.aspx>

3 סיכום לימוד בנערן לקראת טקס החתונה. 5.5.2011. ההרגשה שלנו.

השאלה ששאלו חבריהם של ברק ונועה היא שאלת יסוד. האם חברי הקבוצות השיתופיות מציבים במרכז חייהם את הזהות היהודית? ואם כן, אילו פנים יש לזהות זו והאם היא יוצרת צורך ליצור קטגוריות חדשות של זהות יהודית אשר שוב אינן כפופות להגדרות הישנות? במאמר זה נעקוב אחר המסע המורכב של הצעירים במשעול התרבות היהודית, נמפה את הדרכים שהם מתמודדים באמצעותן עם האתגרים אשר מסע מעין זה מציב בפני מי שלרוב מגיעים אליו חסרי ידע מבוסס או תחושות חוויה מוקדמות בתחום, ונאייר זרקור אל הכלים שהם מגייסים לעזרתם מתוך רצון להיעשות משתתפים אקטיביים, מעצבים ויוצרים בסצנה היהודית-תרבותית. מלבד זה, ננסה לבדוק את מהות הקשרים של חברי הקבוצות השיתופיות עם ארגוני תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל ועם מנהיגיה.

החומרים האמפיריים במאמר זה מתבססים על עבודת השדה שנערכה בשנים 2010-2011. שיטת המחקר התבססה על תצפיות משתתפות ועל ראיונות מובנים למחצה עם חברים בקבוצות המשימה השיתופיות ועם אישים נוספים מתנועת ההתחדשות היהודית בישראל. מלבד זה, בנובמבר-דצמבר 2010 הפצנו עם אלי גור מהפדרציה היהודית של ניו יורק שאלונים, ובהם ביקשנו לבדוק אם קבוצות אלה רואות בזהות היהודית את אחד מעמודי התווך של קיומן; ואם כן, כיצד הדבר בא לידי ביטוי מעשי בפעולותיהן. את השאלונים העברנו לאנשי מפתח בקבוצות השיתופיות, וביקשנו שימלאו אותם כקבוצה ולא כיחידים. סך הכול התקבלו בחזרה 27 שאלונים מלאים, המייצגים 854 חברי קבוצות ברחבי הארץ שגילם הממוצע הוא 26. עבודת השדה כללה גם ניתוח של טקסטים רלוונטיים: אתרי אינטרנט, קטעי עיתונות, דפי קבלת שבת וחג של הקבוצות השונות,⁴ מאמרים ועוד.

תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל

התרופפותו של המטא-נרטיב הציוני אשר היה עוגן המשמעות העיקרי של הזהות היהודית החילונית בשיח הציבורי הישראלי (אלמוג, 2004) הותירה כמה מהיהודים החילונים בישראל ללא קשר מתווך בינם ליהדותם וללא נרטיב שיסייע להם לנסח את רצונם לעסוק בזהותם היהודית-ישראלית (Liebman and Yadgar, 2004). השינויים במדינה הבליטו את מורכבות המונח 'חילוניות', שכן המונח כרוך בה בעת בשתי גישות מנוגדות המתקיימות בחברה הישראלית זו בצד זו. האחת דוחה את הדת היהודית ואת מסורתה, והאחרת יוצרת יחס פרואקטיבי בנוגע אליהם (כ"ץ, 2011).

מאז אמצע שנות התשעים נראה כי מתפתח בקרב חלק מהציבור החילוני בישראל עניין מיוחד במגוון נושאים הקשורים ליהדות. נושאים אלה, שבעבר לא נחשבו בעלי עניין עבור חוגים נרחבים במרחב החילוני, מושכים אליהם בהדרגה ישראלים משכבות אוכלוסייה

4 כל אחת מהתנועות העבירה דוגמאות רבות של דפי קבלת השבת שלה. הועברו גם דפי טקסים אחדים, בעיקר חתונות.

מגוונות. בעקבות כך מתרחבות בהדרגה גם דרכי העיסוק בנושאים אלה וכוללות כיום מניפה רחבה של פעילויות, שכמה מהן מיועדות לקבוצות מצומצמות ואחרות – לקהל של מאות או אף אלפי אנשים (אזולאי, 2010).

סך ההתארגנויות והפעולות הקולקטיביות בתחום יצר את 'תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל' (אזולאי וורצברגר, 2008; Werczberger and Azulay, 2011). התנועה דוגלת בהשקפת עולם של חילוניות-יהודית (כ"ץ, 2011), וככזו היא שואפת ליצור זיקות חדשות אל היהדות תוך כדי יצירת בסיס לאחיזה מחודשת ב'מרחב הסוציולוגי שבו חי ופועל הציבור היהודי במדינת ישראל שאינו מקבל עליו מסיבות שונות ומגוונות את עול ההלכה והמצוות כמרכיב המגדיר את זהותו היהודית, או מחייב אותו באורחות חייו' (יפה וארד, 2003: 18).

אף שהקבוצות והארגונים הפועלים במרחב החילוני נבדלים ברמת הארגון שלהם, במטרותיהם, בדפוסי הפעולה, בזיקתם ההדדית ובטיב קשריהם עם הממסד (בן אליעזר, 1999), הם יצרו בפועל תנועה חברתית חדשה בעלת נרטיב וחזון משותפים. תנועת ההתחדשות היהודית מייצגת במידה רבה את הצורך של ציבור זה בחיפוש נרטיב מחודש שיתווה את דרכי החיפוש ואת גבולותיו. פעולות התנועה להתחדשות יהודית מאפשרות לפרט להבנות את זהותו היהודית-חילונית באופן התואם את השקפת עולמו ואת ערכיו, היונקים את השראתם ממקורות שונים (יהודיים, הומניסטיים, לאומיים-ציוניים, רוחניים, גלובליים וכולי) תוך כדי שילובם ליצירת זהות חדשה (גודמן ויונה, 2004).

מקורותיה של התנועה נעוצים בשנות השישים, וביתר שאת בתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973. ניצניה – בשלהי שנות השמונים, והבשלתה – מאמצע שנות התשעים; אז יצרו אירועים ותהליכים מקומיים וגלובליים מצע להתפתחותה. בתי המדרש הפלורליסטיים והקהילות הלומדות היו התשתית הראשונית לעשייה בתחום שאליה נחשף הציבור הרחב. לצדם, ובד בבד עם המשך התפתחותם, נוספו בשנים האחרונות סוגי פעילויות מגוונים, ובהם טקסי חיים וטקסי חג, הקמתן של ישיבות חילוניות בתל אביב ובירושלים, פעילויות המשלבות לימוד ועשייה חברתית התנדבותית ברוח ערכי היהדות, קהילות המתגבשות סביב פעילויות של תרבות או רוחניות יהודית, הסמכה של רבנים חילונים-הומניסטיים, טקסי קבורה חילוניים, בתי תפילה לציבור החילוני ואירועים תרבותיים-חוויתיים לקהל הרחב.

המונח 'התחדשות יהודית' מתייחס לשני תהליכים הקורים בו בזמן: האחד – תהליכי חידוש הקשר של יהודים המשתייכים למרחב החילוני בישראל למסורת, לתרבות היהודית ולמקורות היהודיים; האחר – תהליכי התחדשות מתמשכים שחידוש ומסורת משתלבים בהם, כדי להתעצב מחדש וליצור חיים יהודיים בעלי תוכן ומשמעות ליהודי ישראל בן זמננו החי בחברה מודרנית, שוויונית ודמוקרטית.

בשנים האחרונות גוברת גם ההכרה שכדי לאפשר לשני תהליכים אלה לקרום עור וגידים יש צורך בתהליך נוסף: יצירה או התחדשות של חיי קהילה שיאפשרו ליחיד את המסגרת אשר יוכל לבטא בתוכה את זהותו היהודית המחודשת-מתחדשת (אזולאי, 2010).

שיח היהדות בקבוצות השיתופיות עונה על הצורך של היחיד והקבוצה בחיפוש עוגני זהות שיוכלו לייצר תודעה קבוצתית משותפת. העיסוק בתחומי תוכן ומעשה יהודיים וההתארגנות סביבם הם נדבך חשוב בגיבוש הקבוצה. הקבוצה מייצרת כל העת שיח יהודי חדש שאינו מוכן עוד להיות מוכתב על ידי הכללים הישנים של חילונים ודתיים בישראל. כך נוצרת האפשרות למעגל קסמים שהעשייה השואפת לגעת בכל מעגלי החיים של הקבוצה יוצרת בו לגיטימציה לשיח יהודי חדש, וזה מאפשר בתורו את הגברת הלגיטימציה למעשה וחוזר חלילה.

'מייבשים את הביצות החברתיות' – קבוצות המשימה השיתופיות של צעירים בישראל

כממשיכי דרכם של החלוצים מתחילת המאה אנו שואפים לבנות כאן חברה צודקת וטובה יותר. הם התיישבו בפריפריה וייבשו ביצות, אנחנו מתיישבים בפריפריה החברתית ומייבשים את הביצות החברתיות שמתהוות בחברה סביבנו. הציניות, הניכור, האלימות, התחרות והבדידות; הפערים הכלכליים והחברתיים וההשכלתיים שמתרחבים כל הזמן בין המרכז לפריפריה [עמותת תיקון – קבוצות הבחירה של המחנות העולים].⁵

קבוצות שיתופיות החלו להופיע בארץ בסוף שנות השבעים ובתחילת שנות השמונים של המאה הקודמת. במובן הרחב הן כוללות הן קיבוצים עירוניים⁶ והן את תנועות הבוגרים של תנועות הנוער. מחקר זה עוסק בקבוצות המשימה השיתופיות של צעירים בישראל, ובהן ארבע תנועות בוגרים: דרור ישראל של הנוער העובד והלומד, קבוצות הבחירה של המחנות העולים,⁷ השומר הצעיר ותנועת תרבות – גרעיני אומנויות. מלבד תנועות הבוגרים, נכללות במחקר קבוצות משימה שיתופיות נוספות של צעירים במרחב החילוני שאינן משתייכות לתנועה מסוימת והן מאוגדות לרוב ברשת קהילות משימתיות (רקמ"ה).

5 מתוך אתר הבית של התנועה: <http://tikkun.org.il>

6 הקיבוצים העירוניים הם קהילות המוגדרות משפטית כאגודות שיתופיות ומקיימות חיי שיתוף כלכליים ותרבותיים בתוך סביבה עירונית. כל אחד מחברי הקיבוץ עוסק במקצועו, אם כי רבים מהם עוסקים לרוב בתחומי החינוך והחברה. בקיבוצים אלה אין לרוב הגבלה של מספר חברים, ובקיבוצים העירוניים כיום (ראשית ובית ישראל בירושלים, מגוון בשדרות ותמוז בבית שמש) יש בין חמישים למאה איש (מנור, 1998). לקיבוצים העירוניים חלק חשוב בהתפתחות של קבוצות המשימה השיתופיות, על כך ראו בהרחבה: דרור, 2008.

7 קבוצות הבחירה הן התפתחות של חטיבת בני התנועה הקיבוצית המאוחדת (התק"ם). הם מוסדו בתחילה כחלק מתנועת הנוער העובד והלומד, אם כי שמרו על עצמאות הן בנוגע לבוגרים והן בנוגע לחניכים. ב-2002 החל תהליך האיחוד של תנועת הבוגרים שלהם עם זו של מחנות העולים, ובמרס 2005 נערך טקס משותף בין התנועות בקיבוץ נערן. להרחבה בנושא ראו: מיכאלי ודרור, 2008.

אפשר לומר כי כלל קבוצות המשימה השיתופיות ממשיכות במידה רבה את מפעליה של התנועה הקיבוצית, ובו בזמן משקפות התפתחות חדשנית ועצמאית, בהנהיגן דרכי שיתוף שונות מאלו הקיבוציות. קבוצות אלו בחרו לחיות את חייהן בפריפריה הגאוגרפית או החברתית של מדינת ישראל, וברובן המכריע מושם דגש על העשייה החינוכית-חברתית כדרך חיים או כחלק מהעשייה המשותפת (דרור, 2008).

ההגדרה של קבוצת משימה שיתופית מורכבת. דוגמה למורכבות זו של הגדרה שיש בה צורך ביותר ממשפט או שניים, שיש בה צורך להדגיש ממדים שונים של הקבוצה ולהתברר מקבוצות אחרות, קרובות לה בהגדרתן, אפשר למצוא בקטע הזה שכתב חבר בקיבוץ העירוני תמוז בבית שמש, ומובא באתר מאגר הקבוצות השיתופיות:

מספר אנשים בוגרים אשר החליטו לנהל את חייהם מתוך מטרה משותפת. חברי הקבוצה צריכים להיות יציבים לאורך זמן, ולכן קבוצות של שנת שרות אינן נכללות פה. הקבוצה פעילה ברמות שונות של החיים, פעילות ציבורית ופעילות פנימית היוצרת את מרקם החיים הקבוצתי. כאשר חבר קבוצה בוחר את צעדיו הוא לוקח בחשבון את טובת הקבוצה בנוסף לטובתו שלו. הקבוצה יוצרת סביבה חברתית ורעיונית אלטרנטיבית ומציגה דרך חיים שונה מזו הנהוגה היום ברוב החברה הישראלית.

אני מנסה לחשוב מה ההבדל בין קהילה לבין קבוצה, ויש קהילות מאוד פעילות עם חיי חברה ותרבות יפים ביותר, ולעיתים גם עם עזרה הדדית. אך ההבדל העיקרי בין שני סוגי התארגנות אלו הוא השיתוף הכלכלי. בעוד קהילה נוצרת סביב מקום מגורים המכתיב לעיתים קרובות את סוג האוכלוסייה שיהיה שותף בה, בקבוצה יהיו אנשים בעלי יכולת כלכלית שונה שהשותפות הכלכלית אפשרה להם לחיות באותו אזור מגורים.

רבות מהקבוצות באתר הן בעצם קהילות, ואחרות הן קבוצות צעירות שיצטרכו לבחור את דרכן, כולי תקווה שעם הזמן נראה כי הקבוצות הצעירות מצליחות להגיע לרמות שיתוף גבוהות, ולא פחות חשוב גם לפעילות חברתית ציבורית רבה (אבנר ישראלי, קיבוץ תמוז).⁸

קבוצות המשימה השיתופיות הראשונות הוקמו עם הקמתה של חוות ההכשרה הראשונה של הנוער העובד והלומד (נוע"ל) שנוסדה ב-1981 ומוסדה בסוף שנות השמונים. ב-1993 הקימה תנועת הנוע"ל את תנועת הבוגרים. ארבע שנים לאחר מכן, ב-1997, הלכה תנועת המחנות העולים בעקבותיה, ולאחר עשר שנים, בשנת 2003, הוקמה תנועת הבוגרים של השומר הצעיר (מיכאלי ודרור, 2008). בשנת 2006 נוסדה תנועה חדשה בשם תנועת תרבות – גרעיני אומנויות. זו, להבדיל מהקודמות שצינינו, צמחה כ'פירמידה הפוכה'. תחילת התנועה היתה בקבוצת בוגרים, ורק לאחר תקופה מסוימת החלו בוגרים אלה בהקמת סניפי תנועת נוער (בתי יוצר); אלה מזינים כיום בתורם

את קבוצות הבוגרים.⁹ כאמור, מלבד תנועות הבוגרים פועלות כבר עשר שנים קבוצות שיתופיות עצמאיות שכמה מהן מורכבות מבוגרי מכינות קדם-צבאיות, אחדות – מבוגרי הצופים ואחרות – מקבוצות סטודנטים שנאספו יחד לקהילת משימה שיתופית. כאמור, רוב הקבוצות הללו מאוגדות ברשת הקהילות המשימתיות (רקמ"ה).¹⁰ מרבית החברים בהן מתגוררים בערים באר שבע, ירושלים, חיפה ודרום תל אביב.

נכון לשנת 2012 חברים בקבוצות המשימה השיתופיות ברחבי הארץ כאלפיים צעירים בדרור-ישראל (הנוע"ל, שהם התנועה הגדולה ביותר). יש כ-1,200 צעירים בוגרים בשישים קבוצות בערך; בקבוצות הבחירה של המחנות העולים יש כ-250 אנשים בעשרים קבוצות; בתנועת השומר הצעיר יש כמאה אנשים בעשר קבוצות; בתנועת תרבות יש כ-60 אנשים בתשע קבוצות, ובקבוצות העצמאיות יש כמאתיים אנשים בכ-12 קבוצות. תהליכי השינוי העמוקים בקיבוץ ובתנועות הנוער החלוציות, בצד תהליכים גלובליים תרבותיים-חברתיים, הניחו את המצע שעליו צמחו קבוצות המשימה השיתופיות. צעירים שהתחנכו בתנועות הנוער על ערכי קולקטיביות ועל מסרים של תרומה לקהילה מצאו את עצמם משנות השמונים משתחררים מהצבא לתוך חברה הישגית וקרייריסטית המקדשת את הפרט. צעירים אלה בחרו באתגר הכרוך בשינוי פני החברה על ידי ייסוד מציאות אחרת בקבוצות שיתופיות חדשות (מיכאלי ודרור, 2008). כך הדברים מתוארים באתר האינטרנט של השומר הצעיר:

באמצע שנות ה-90, לאחר שנים קשות של משבר קשה לשמאל הישראלי ולתנועה הקיבוצית, נמצאה התנועה בצומת דרכים. מסלול ההגשמה כמעט יבש לחלוטין, מספרי החניכים בקן ירדו עד מאוד, ואופני הפעילות של תנועת הנוער ניצבו באלם ואובדן דרך אל מול עלייתה המטאורית של התרבות הפוסט-מודרנית והאינדיבידואליזם [...]. אך היסודות היו בריאים ועמוקים [...] במהלך שנות ה-90 קראה תיגר קבוצה של בוגרי תנועה על המציאות והחלה בחידוש מסלול ההגשמה. שוב נאספו חבורות-חבורות של צעירים מאמינים, שוב נרקמה תורת ההדרכה והשקפת העולם, ושוב החלו להתגבש כל אלה לכדי מהלך רחב – בניית תנועה מחדש. מאז ועד היום החלו ממלאות את הארץ עשרות קומונות וקבוצות – מקיבוץ פלך שבגליל, דרך שכונות בערים ועיירות, מוסדות חינוכיים בהתחדשותם ועוד. מאות בוגרי התנועה חזרו אל הציווי השומרי המקורי ויצאו להגשמה. והפעם: קבוצה שיתופית-משימתית, עבודה חינוכית עם כל רובדי החברה הישראלית.¹¹

9 לתנועה אין עדיין אתר רשמי, אך יש לה דף בפייסבוק בשם: תנועת תרבות – גרעיני אומנויות.

<http://www.facebook.com/groups/281190985321151>

10 רקמ"ה – רשת קהילות משימתיות: <http://kehilot.org.il/info/about/about-001.htm>

11 מתוך האתר של תנועת השומר הצעיר: <http://www.hashomer-hatzair.org/pages/about.aspx?id=26#hidosh>

למרות ההבדלים האידאולוגיים שבין התנועות ולמרות ההבדלים הקיימים בתפיסת השיתופיות בין קבוצות שונות (בייחוד בין חברי תנועות הבוגרים לאלה שאינם משתייכים לקטגוריה זו), מרבית קבוצות המשימה השיתופיות של הצעירים בישראל חולקות קווים מנחים משותפים המאפשרים להגדירן 'תופעה ייחודית בנוף החברתי הישראלי' (מיכאלי, 2008):¹²

א. ריבוניות תוך כדי שיתופיות – הקבוצה שהיא קטגוריית-העל הראשונה נחשבת צורת חיים המשלבת בין עצמאות אישית למידה המרבית של סולידריות, שייכות ומחויבות לאחר. הקבוצה מתקיימת כחלופה לאורח החיים הפוסט-מודרני, אך בה בעת משמשת חלופה גם לקיבוץ הישן, שאת דרכו היא מבקשת לחדש. להבדיל מהקיבוץ, שעם הגידול במספר חבריו יצר תהליכי הצבעה ותקנון, הקבוצה מכוננת את צעדיה באמצעות שיח ויצירת הסכמות. אופן בניית הקבוצות כיום אינו מאפשר גידול ניכר שלהן ושומר על המסגרת הקבוצתית. הגידול מתקיים באמצעות יצירת 'קיבוץ של קבוצות' שבכל אחת מהן נשמרת אוטונומיה גבוהה ובכל אחת מהן מתחוללים תהליכים של בחירה ויצירה עצמית מתמדת תוך כדי יכולת להשתחרר ממכשבי הציפיות של החברה הסובבת (מיכאלי, 2007):

בניסיון לשלב בין רעיון הקבוצה האינטימית לבין הקמת תנועה חלוצית ששואפת להיות גוף משמעותי בעיצוב פניה של החברה הישראלית, יצרנו מבנה של 'קיבוץ של קבוצות' בו המעגלים האינטימיים להם שותף אדם נשזרים למעגל משימתי, יוצר ומשוחזר גדול יותר של קיבוץ ותנועה.¹³

ב. משימתיות – הקבוצה השיתופית נחשבת בעיני חבריה מוקד השראה והשפעה על החברה. בעצם הנכחתה במרחב הציבורי היא דגם לחיים המבוססים על סולידריות, תרבות, מעורבות ושיחה. יתרה מכך, לחברי הקבוצות תודעת שליחות ומחויבות חברתית עמוקה. הפעולות הנעשות נתפסות על ידי חברי הקבוצה כחלק ממהלך כולל של רצון לשינוי פני החברה. בהתאם לכך, שני הממדים המרכזיים העומדים בבסיס המהות של הקבוצות הם השיתופיות והמשימתיות הנתפסים כתלויים זה בזה וכמחזקים זה את זה. רבים מחברי הקבוצות השיתופיות עוסקים בחינוך מתוך התפיסה כי הדרך לשינוי פני החברה בישראל עוברת דרך תחום חברתי חשוב זה:

מתוך האמונה שהחינוך הינו מרכיב מרכזי בעיצוב החברה, פועלים חברי תנועת דרור ישראל כמחנכים בחברה הישראלית, תוך דגש על חינוך ערכי לשיוויון בני האדם ולהומניזם הקורא לשינוי דמותה של החברה, תוך אמונה כי 'תיקון העולם משמעו תיקון החינוך' (יאנוש קורצ'אק).¹⁴

12 הקטגוריות שיובאו להלן לקוחות בעיקר מתוך המחקרים של מיכאלי ניר: 2007, 2008.

13 מתוך האתר של קיבוץ נערן – קבוצות הבחירה של מחנות העולים:
<http://naaran.org/our-lives.html>

14 מתוך האתר של תנועת דרור-ישראל: http://www.drorisrael.org.il/?page_id=11

תנועת תרבות – גרעיני אמנויות פועלת ליצירת אופק ליוצרים ואמנים הרואים עצמם אחראים לעיצוב עתידה החברתי והתרבותי של החברה הישראלית, דרך פעולה בשדה החינוכי בקהילות שונות בארץ.¹⁵

ג. לימוד כערך וכדרך חיים – השדה החברתי, ובכללו הסוגיות והאתגרים שהוא מעלה, משמש זירת לימוד מרכזית. בכל הקבוצות יש זמן שבועי קבוע ללמידה. בכמה מהן אף מיוחד לכך יום שבועי מלא. מלבד זה, רוב הקבוצות מקיימות סמינרים מרוכזים בנושאים חברתיים שונים. הלימוד נועד להרחיב את הידע, ובעיקר להעמיק את ההבנות ולתרום ליכולת לעצב עמדות. מתוך כך יהיה הלימוד מחויב למידת הרלוונטיות שלו לחיי המעשה ויתבסס על מעורבות פעילה של הלומדים. לרוב תהיה הלמידה פנימית, בקרב חברי הקבוצה ובהנחייתם.¹⁶ הלימוד מתקיים בכל מסגרות החיים של הקבוצה, והוא רכיב הכרחי בעיצוב חיי היחד השיתופיים. ככזה, הוא יוצא מתוך הייעוד השיתופי והפוליטי, מושפע מתוך השאלות, הדילמות ותחומי החיים, ובתורו מקרין ומעצב את הוויית החיים והפעולה.

אחד הדברים שגילינו הוא שתנאי הכרחי לחברת מחנכים בריאה זה היותה חברה לומדת תדיר. הלמידה היא מרכיב מרכזי בחיים שלנו. אדם מתעצב כל העת ואם הוא רוצה לקחת חלק בעיצוב הוא צריך לייצר כל העת חלופות שיש להן עומק רעיוני. כל חבר בתנועה חבר בצוות חינוכי ויש לו יום לימודים שבועי. רוב הלמידה היא פנימית: סיור, מפגש, סדנה [...] הלמידה היא must! כמו מים לצמח. אי אפשר בלי זה! [ג"ל]¹⁷

אחד הנושאים שהלמידה עוסקת בהם הוא היהדות לתקופותיה, לרבריה ולפניה המגוונים, מתוך תפיסה של טיפוח תרבות יהודית ריבונית. הקטע מאתר עמותת תיקון של קבוצות הבחירה של המחנות העולים שצוטט בפתחתו של פרק זה מסתיים בהכרה כי כמה מהן קשורות קשר הדוק גם לתרבות היהודית:

אנחנו מתיישבים בפריפריה החברתית ומייבשים את הביצות החברתיות שמתהוות בחברה סביבנו [...] חוסר הרלוונטיות של הציונות והתרבות היהודית לצעירים בימינו – אלו הביצות שאנו באים לייבש.

15 מתוך עמוד הפייסבוק של התנועה.

16 אם כי בכמה מהן מתקיימים שיח ולימוד על ידי גופים שותפים לתפיסה ולדרך. ראו על כך בהרחבה בהמשך הדברים.

17 מתוך ריאיון אתו מיום 19.12.2010.

'בן אדם כעץ שתול על מים שורש מבקש'¹⁸ – שיח היהדות בקבוצות השיתופיות

בשיחה שנערכה עם אחת הקבוצות במרכז הארץ¹⁹ עלתה שאלת החיבור של המעשה היהודי עם המעשה החינוכי-חברתי. תשובות רבות עלו בשיח. היו בו סימני שאלה יותר מסימני קריאה ורגעים שהשתתקו בהם פתאום הדובר או הדוברת במין מבוכה של כניסה לאזורים שאינם פשוטים כלל וכלל לצעיר שגדל במרחב החילוני בישראל וחי בו כל חייו. ההרגשה שעלתה מכלל הדוברים היתה שחברי הקבוצה מנסים כל העת לחבר את היהדות לאורח החיים של החברים בה. הם מרגישים כי ליהדות 'יש מה להציע' להם. משהו שיכול להתחבר עם אורח החיים שלהם, המושתת על שיתוף ועל ערכיות. בעבר כללו מקורות ההגות של התנועה בעיקר את המקורות הסוציאליסטיים, ואילו כיום הם רוצים ליצור את השינוי ולהגדיר מחדש את הקשר שלהם ליהדות ולתרבות היהודית לדורותיה. עם זאת, הם מרגישים כי כדי לעשות זאת ברצינות הראויה הם צריכים להיאבק בדימוי הציבורי של היהדות בישראל, המזוהה פעמים רבות עם הממסד הדתי. בשיח שהתפתח בין הצעירים המשיך האחד את דברי רעהו במין מנגינה שניכר כי יש בה כיוון ודרך וכי אין זה השיח הראשון שלהם בנושא. עם זאת, ניכר היה גם שאין זה שיח פשוט עבורם:

אנחנו בתחילת חידוש הדברים האלה, ואנחנו עובדים קשה כי אנחנו מנסים לפעול נגד הכוחות האחרים בחברה שהם חזקים [...] יש צורך להציב אלטרנטיבה שפוייה של יהדות. שזה לא יהיה מזוהה עם נוער הגבעות [...] בפועל, המודרנה לא יודעת לפגוש את הדת והדת לא יודעת לפגוש את המודרנה. אין היום אלטרנטיבה מספיק טובה למה זה להיות יהודי חילוני במקום של אדם חילוני הקשור ליהדות שלו. איבדנו את היכולת לשזור את זה יחד [...] בני הנוער שאנחנו פוגשים בקינים של התנועה מגדירים יהדות על פי הסממנים החיצוניים וחשוב לשים את המרכז על התוכן. על הייעוד ולא על הצורניות. כי אם אני מתחבר ליהדות זה נתפס כחזרה בתשובה ואם לא, אני מנותק לגמרי.²⁰

כשנשאלו על ההרגשה שלהם בנוגע לאותם חלקים ביהדות שיש בהם קדושה ורוח, ולא רק ערכים, נדמה השיחה לרגע. דומה כי המבוכה (או הפער) בין השאלה לתפיסת היהדות גדולה מדי. נדמה היה כי מי שעוד עמל לחבר את עצמו לשיח ולטקס יהודיים הנשענים

18 שירו של יענקלה רוטבליט בעיבודו של שמוליק קראוס 'רואים רחוק רואים שקוף' מלווה את הסרט של קבוצת שחר ביקנעם שהקימו בוגרי מכינת רבין של המדרשה באורנים וחברים נוספים בשנת 2004. את הסרט אפשר לראות באתר: <http://www.shacharut.org.il>

19 השיחה נערכה בראשון לציון בינואר 2012. שם הקבוצה והשתייכותה הארגונית אינם מוזכרים לבקשת החברים בה.

20 התיעוד הוא של שיח, ולכן אין מקום להפריד בין הדוברים השונים שהשלימו והמשיכו זה את רעינותיו של זה. עם זאת, כדי שלא ליצור הרגשה של קול יחיד ריווחנו בשלוש נקודות את שאמרו דוברים שונים.

בעיקר על טקסטים, נושא הרוחניות היהודית נמצא הרחק אי-שם, לא בתוך עולם המושגים או הדמיון. כששבו הצעירים בקבוצה לדבר היה נדמה כי קולות שונים עולים בשיח בו בזמן:

יש תרבות קהילתית של טקסים וחגים, אבל תפילה למשל, זה דבר מאוד רחוק, ואני לא מתחבר לזה, כמו שאני לא מתחבר ליוגה או מדיטציה [...] אבל תחשוב שכשאתה מקדש את הזמן המשותף לשירה או יצירה זה מוסיף רוח ורוחניות לחיים [...] בעיני בכלל ההדרכה היא קוד של רוחניות [...] אני מרגיש שהחוויה הקטרתית²¹ מתקיימת כשאנחנו מרשים לעצמנו לעבור מדיונים כלליים לדיונים בהם אנחנו מביאים את עצמנו ממש [...] אני חושבת שאם לא נצליח לפתח תרבות יהודית על כל ההיבטים שלה. כזו שיש בה חגים ושבת ומפגש שיש בו אלמנטים ספיריטואליים אז לא נהיה [...] זה אחד האתגרים הגדולים והתנועה הקיבוצית יש בה תרבות ומופת בנושא. אנחנו עוד לא שם אבל אין לי ספק שאנחנו צריכים ואנחנו נהיה.

התנועה בין הקטבים של דחיית הרוחניות לעומת המוכנות לחיפוש אחריה, משקפת לא רק קולות שונים בקבוצה, כמו שהיה אפשר לראות מהקטע שלעיל, אשר אנשים שונים בו שיקפו מקומות שונים בטווח שנוצר. התנועה הזאת מאפיינת גם את מה שמתחולל באנשים עצמם, שעדיין רובם מתלבטים. באותו הערב ניכר היה כי אנשים משנים את דעתם. מצד אחד עולה הכמיהה למשהו שחורג מן המילים המדוברות, ומצד אחר קיים חשש מתגובות הסביבה ולעתים גם מהצורך הנפשי המתקיים בו בזמן, להיאחז במוכר ובקיים. השיחה עם הקבוצה שיקפה והעמיקה במידה רבה את המידע שהתקבל בכתב באמצעות השאלונים מהקבוצות השונות ברחבי הארץ. כלל המשיבים ענו כי ליהדות יש משמעות של ממש בחיים הקבוצתיים שלהם.²² להלן ארבעה ציטוטים המייצגים את רוח הדברים שנכתבו ברבים מן השאלונים בנושא זה:

העשייה החינוכית שלנו בחברה הישראלית נובעת מתוך זהותנו היהודית, המקפלת בתוכה את הכמיהה לתיקון עולם, העזרה ההדדית, האחריות לאחר והתמודדות על חברה צודקת, שוויונית ומוסרית יותר לאור חזונם של נביאי ישראל [א"מ].

21 המילה מובאת כלשונה בשיח. הכוונה היא לחוויה שיש בה מן הקטרוזים.

22 השאלון הופץ ב-2010 (ראו הרחבה במבוא למאמר) וכלל ארבעה חלקים עיקריים: (א) כמה שאלות קצרות הנוגעות לאופי הקבוצה (מיקום בארץ, מספר חברים, גילים וכולי); (ב) טבלה של תשעה היגדים הנוגעים להיבטים המעשיים של הקשר לתרבות יהודית. לטבלה הוקדמה השאלה: 'האם לזהות היהודית יש משמעות בחיי הקבוצה/קהילה? אם כן, אנו סמנו את תפיסתכם לגבי חשיבות הנושאים הבאים כפי שהיא באה לידי ביטוי מעשי ברמה הקבוצתית/קהילתית'; (ג) שתי שאלות פתוחות העוסקות בתפיסת חשיבות תחום הזהות היהודית בקבוצה, בקשר המעשי שלהם, ולחלופין – ברצון שלהם לקשר עם ארגוני התנועה להתחדשות יהודית; (ד) בקשה לדרג את הסכמתם עם המטרות העיקריות של תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל.

יש עיסוק מרכזי בחיי הקבוצה סביב עולמות תוכן בזהות היהודית ואירועים תרבותיים סביב החגים ומועדים במסורת התרבות היהודית [ש"א].

אנחנו עוסקים בלימוד על החברה הישראלית מתוך תחומים שקשורים בזהות היהודית שלנו, מעבירים סמינרים על כך לחניכים, מקיימים ביחד חגים, קבלות שבת ואירועי חיים (חתונה, בריתות וכו' [...]) שאנו לומדים ומחדשים את התכנים שלהם בהתאם לאורח חיים יהודי חילוני. קיים צוות קיבוצי העוסק באורח החיים היהודי שלנו בקיבוץ וביטוייו. בנוסף לכך, לכל חג יש צוות המכין מסכת המשתפת גם את שאר החברים בערכי החג [ש"פ].

אנחנו חוגגים חגים יהודיים, בית המדרש מביא קטעים יהודיים, עורכים קבלות שבת אלטרנטיביות. חלק מחברי הקהילה לומדים או עוסקים בחינוך ליהדות: שתיים מבנות הקהילה לומדות בתכנית 'רביבים' באוניברסיטה העברית – תכנית להכשרת מורים ליהדות. אחת מהן כבר מלמדת בתיכון. אני מדריך במסגרת 'מסע ישראלי מבראשית' שעוסק רבות בשאלת הזהות היהודית של החניך [א"א].

התצפיות, הראיונות והשאלונים העלו כי הזהות היהודית אכן משמשת עוגן חשוב וציר מרכזי בחיי קבוצות המשימה השיתופיות. במצב זה חשוב היה לנו להבין אם עובדה זו יוצרת גם הזדהות ורצון לקשרים עם תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל.

הקשר עם תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל

התנועה להתחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל היא אחד הסוכנים הטרודוקסיים²³ בזירת הזהות היהודית. ככזו, היא מנסה לייצר דגמים של פרשנות שסותרים את ההגמוניה של השרדה התרבותי המשותף באמצעות מתן לגיטימציה לתהליכים של יצירת זהויות יהודיות חדשות. כדי לעשות כן, התנועה נאבקה הן בהנחות היסוד הנורמטיביות והתרבותיות של החברה הישראלית והן באופן קיום הדפוסים התרבותיים שלה בפועל. באמצעות המאבק התנועה מבקשת לערער על השליטה של האורתודוקסיה בזירת הזהות היהודית, תוך כדי פתיחת האפשרות בפני שחקנים נוספים להשתתף בה.

לפיכך מנהיגי התנועה עוסקים בסרטוט המצב העכשווי של זירת הזהות היהודית לעומת המצב הרצוי. תפיסת המצב העכשווי היא כי את זירת הזהות היהודית מעצבת בעיקר הגמוניה אורתודוקסית ריכוזית המבקשת להצר את צעדיהם של אנשי ההתחדשות היהודית. לעומת זאת, בתמונה העתידית המיטבית שהם מבקשים לסרטט, הנציגים של תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל הם סוכנים חשובים בזירה,

23 מונח שטבע הסוציולוג פייר בורדיה עבור קבוצות המערערות על הסדר והשיח הקיימים בחברה נתונה. את המונח הוא הנגיד עם הצירוף 'כוחות אורתודוקסיים' – קבוצות המבקשות לשמר את הסדר החברתי הקיים (Bourdieu, 1993).

המשפיעים בה על עיצוב התרבות החילונית-יהודית. לא עוד סוכנים הטרוודוקסיים הפועלים ראקטיבית, אלא שותפים שווים בזירה. בפער בין שני מצבים אלה מתבהרות מטרות התנועה להתחדשות יהודית, שהן:

1. יצירת מצב שלזרות היהודית, ובכלל זה האופנים השונים אשר קבוצות שונות בתנועה מעצבות אותה, יש מקום חשוב, נוכחות וביטויים ציבוריים מגוונים במרחב החילוני בישראל.
2. שינוי השיח הציבורי ההגמוני, הדיכוטומי והמוציא, בכל הנוגע לתחום הזהות היהודית בחברה הישראלית. הכוונה היא להעניק לגיטימציה חברתית לניסיונות השונים ליצור מרחבי זהות יהודיים חדשים.
3. שינוי המצב שלממסד האורתודוקסי בישראל יש מונופול מוחלט בכל הנוגע לחיים היהודיים בישראל (טקסי חיים, כשרות, פרופסיות מקצועיות בתחום וכולי). מטרת התנועה היא לפתוח את האפשרות בפני קבוצות נוספות להיות פעילות בנושאים אלה.

בשאלונים שהועברו התבקשו המשיבים לדרג על סקלה של 1-10 (1 – לא מסכים כלל, 10 – מסכים מאוד) את הערכתם בנוגע למידת ההזדהות של הקבוצה אשר הם משתייכים אליה עם ההיגדים המייצגים את מטרות התנועה להתחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל. בטבלה 1 מובאים ממוצע התשובות של כל אחת מתנועות הבוגרים וקבוצות רקמ"ה וכן ממוצע כלל התשובות:

טבלה 1: מידת ההזדהות עם מטרות התנועה להתחדשות יהודית

ממוצע ²⁴	רקמ"ה	דרור ישראל	השומר הצעיר	קבוצות הבחירה של המחנות העולים	ההיגד
8.8	7.7	8.7	8.2	9.6	חשוב לנו ליצור מצב בו לזהות היהודית, על האופנים השונים בהם היא מתעצבת על ידי קבוצות שונות, יהיה מקום משמעותי, נוכחות וביטויים ציבוריים מגוונים במרחב החילוני בישראל
8.3	8.5	8.5	8.0	8.5	חשוב לנו לשנות את השיח הציבורי בכל הנוגע לתחום הזהות היהודית בחברה הישראלית המבוסס היום בעיקר על הנגדה בין חילונים ודתיים
8.3	9.3	8.5	8.3	8.0	חשוב לנו לשנות את המצב בו לממסד האורתודוקסי בישראל יש מונופול מוחלט בכל הנוגע לחיים היהודיים בישראל

24 ממוצע התשובות חשוב אגב נתינת הדעת למספר העונים בכל אחת מהקטגוריות.

כפי שאפשר לראות בטבלה 1, רמת ההזדהות עם מטרות אלה גבוהה ביותר. עם זאת, אפשר לראות כי קיימים דגשים שונים בהזדהות בין התנועות השונות. ניכר כי המרחב הציבורי היהודי הוא בעל משמעות גדולה במיוחד עבור קבוצות הבחירה של המחנות העולים, אולי משום שרבים מהם מכונסים בשתי ערים, ושם הם שואפים ליצור שינוי של ממש, בחינוך ובתרבות גם יחד: מגדל העמק ונצרת עילית, שחיים בהן יותר מ-120 חברי התנועה.²⁵ ייתכן כי גם העובדה שמדובר בתנועה אשר יש בה ריבוי משפחות עם ילדים יכולה להשפיע על הרצון לשינוי במרחב הציבורי. לעומת זאת, הדגש של חברי קבוצות רקמ"ה מושם על ערעור המונופול האורתודוקסי. ייתכן כי המניעים לכך קשורים לעובדה כי חלק ניכר מקבוצות אלה מתגורר בירושלים וחווה בחיי היום-יום את הנושא בעצמה רבה. ייתכן גם שהקבוצות מרגישות חשופות יותר לאילוצים של החברה הישראלית בכל הנוגע למונופול זה משום שאין להן גב תנועתי.

במצב זה של הזדהות כה רבה עם מטרות התנועה היה אפשר לצפות כי ייווצר קשר עמוק בין הקבוצות ובין ארגוני ההתחדשות היהודית. בפועל, לא כך המצב. רוב הקבוצות ענו שאין להן קשר עם ארגונים אלה. כמה קבוצות של בוגרי המכינה הקדם-צבאית למנהיגות על שם רבין המתקיימת במכללת אורנים מקיימות קשר עם המדרשה באורנים.²⁶ גם קבוצות הבחירה של המחנות העולים היו קשורות למדרשה בעבר, ועדיין כמה מהבוגרים נמצאים בקשר עם ראשי המדרשה (נכון, 2010). כמה קבוצות של השומר הצעיר ושל רקמ"ה נמצאות בקשר עם בינ"ה.²⁷ לשומר הצעיר יש קשר גם עם הארגון הירושלמי 'מעגל טוב'.²⁸ שלושת הארגונים הללו קשורים בצורה זו או אחרת לתנועה הקיבוצית. אין קשרים ממוסדים עם ארגוני ההתחדשות יהודית אחרים.

רוב הלימוד בקבוצות הוא לימוד פנימי, והקשר הוא עם אישים משמעותיים עבורם; אלה משמשים מעין מורי דרך. מבין אלה בולטים במיוחד שני אישים: האחד – מוקי צור

25 על הקבוצות במגדל העמק ונצרת עילית ראו בהרחבה במאמרם של מיכאלי ורוזוליו, 2008.
 26 המדרשה באורנים היא אחד משני ארגוני ההתחדשות היהודית הראשונים שהוקמו (1989) ואחד הגדולים שבהם עד היום. היא הוקמה כדי להיות מרכז חינוך הפועל לחדש את החיים היהודיים בישראל, תוך כדי התמקדות במרחב הקהילתי והמשפחתי, מתוך שתי מטרות עיקריות: האחת – ליצור חברה שחבריה 'מרגישים בבית' בתרבותם היהודית והציונית, וכונים את זהותם האישית והציבורית מתוכה. האחרת – לקיים חברה שמתקיימים בה ערכות הדדית, אחריות חברתית וריבוי של זיקות חברתיות ותרבותיות. על הארגון ראו בהרחבה באתר: <http://www.oranim.ac.il/sites/heb/hamidrasha/Pages/default.aspx>

27 בינ"ה – מרכז חינוך ולימוד לזהות יהודית ותרבות ישראלית. ארגון בינ"ה הוא אחד הארגונים הגדולים בתנועת ההתחדשות היהודית. הוא הוקם בראשית שנת 1996 כיזמה של אנשי רוח וחינוך בתנועה הקיבוצית ומחוצה לה מתוך כוונה לעשות מעשה של חיבור ותיקון לאחר רצח רבין. הדגש בארגון הוא על עבודה עם צעירים למען תיקון החברה ותיקון העולם בדרך של צמצום פערים, עשייה חברתית וחתירה לצדק חברתי – ברוח היהדות והמעשה הציוני בראשיתו. בינ"ה פועלת בתוך המסגרת הארגונית של 'מרחבים', חברה לתועלת הציבור מיסודה של התנועה הקיבוצית (התק"ם). ראו בהרחבה באתר הארגון: בינ"ה – <http://www.bina.org.il>

מקיבוץ עין גב, הוגה דעות, איש רוח והיסטוריון של דורות החלוצים המייסדים שעליו אמר יצחק בן אהרון 'הוא אינו יחיד בדורו, מטבע לשון זה כבר תפוס על ידי רבים [...] – הוא יחיד מדורו' (בן אהרון, 2006). האחר – יריב בן אהרון מקיבוץ ראש הנקרה, בנו של יצחק בן אהרון. יריב היה בין אנשי שדמות, מראשוני ההתחדשות היהודית בישראל, ממייסדי המגמה ללימודי יהדות באורנים וממעצבי הדרך של המדרשה באורנים. עם אחרים הוא כתב והוציא לאור כמה 'מסכתות', ובהן עיונים במתכונת הדרך התלמודי, שבמרכזו גרעין הטקסט הנדרון, ומסביבו פרשנויות והפניות למקורות שונים.

על הסיבות לקשר המועט בין קבוצות המשימה השיתופיות לארגוני ההתחדשות היהודית נרחיב בחלק הבא של המאמר. נסתפק כרגע בהבאת דבריו של אחד המרואיינים בהקשר זה:

אני חושב שהשאלה המרכזית שמעסיקה אותנו היא במה אנחנו מהווים דגם חדש של קהילה יהודית או במה אנחנו מהווים זרם ביהדות זמננו. נרקם כאן משהו ייחודי שעוד לא ניסח את עצמו לגמרי, אבל הוא לא חלק אורגני מתנועת ההתחדשות היהודית של המדרשה ובינה ואלול וכולי. מבחינה דורית אני חושב שהוא דור אחד אחרי, ומבחינה ערכית החיבור בו בין התחדשות יהודית להתחדשות שיתופית-חלוצית אצלו הוא יותר מהותי. יש כאן יצירה חדשה שעוד מחפשת המשגה [נ"ר].

דומה כי הארגון היחיד שיש לו נתיבים ממשיים אל חברי קבוצות המשימה השיתופיות הוא ארגון שיטים, שמרכזו בקיבוץ בית השיטה. הארגון מחובר בעיקר לתנועת קבוצות הבחירה של המחנות העולים, שהוא חבר אליה בשנת 2006, אך בשנים האחרונות גם לתנועת תרבות – גרעיני אומנויות. ארגון זה, שעל קשריו עם הקבוצות נרחיב בהמשך הדברים, מדבר בשפה החלוצית-ציונית של חברי הקבוצות. אבי זעירא, מנהל שיטים, טוען כי ההבחנה בין השפה בקבוצות המשימה השיתופיות לשפת התנועה להתחדשות יהודית נעוצה בהבדלי התפיסה שאפשר למקדם בתור 'יהדות כציונות' לעומת 'יהדות כתרבות' ובמילים אחרות, יהדות המבקשת לפעול ולתקן את החברה בישראל ולא רק ליצור מרחבים של לגיטימציה למגוון של זהות ותרבות יהודית.²⁹

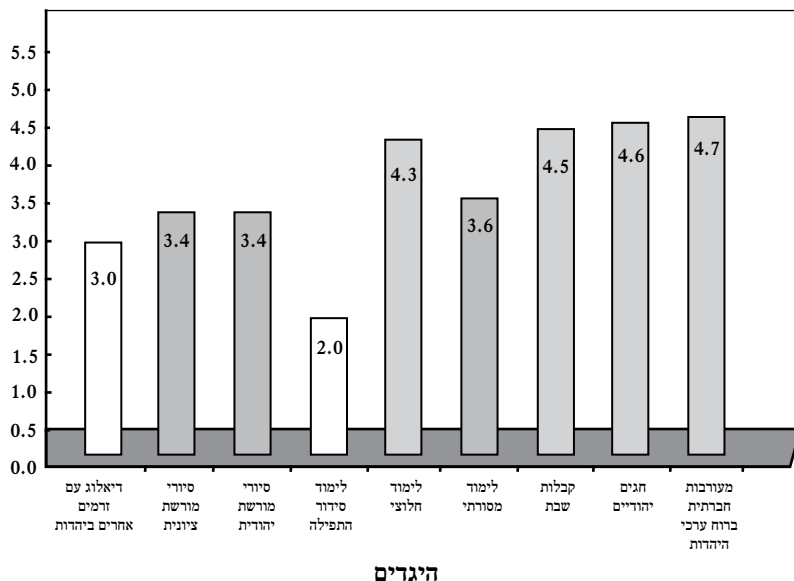
28 מעגל טוב – בית מדרש ירושלמי שהוקם בשנת 1995 בידי קבוצת הורים, רובם יוצאי קיבוצים, אשר שאפו לחדר את זהותם היהודית, מתוך הרגשה כי ציבור שלם בחברה הישראלית אינו מכיר את מקורות ישראל ואינו רואה בהם חלק ממורשתו הערכית והתרבותית. מתחילת הדרך הופעל בית המדרש במסגרת קהילתית שכללה את מדריכי תנועת השומר הצעיר. לבית המדרש אין אתר משלו, אך אפשר לראות את חומריו באתר מדרשת: <http://www.midreshet.org.il/seminaryabout.aspx>

29 מתוך הריאיון אתו.

פעילות מעשית של הקבוצות בתחומי ההתחדשות היהודית

את המשמעויות המעשיות של תפיסת היהדות כציונות אפשר לראות בטבלה 2, המייצגת את רמת הפעילות המעשית של הקבוצות בכל אחד מהתחומים המובאים בטבלה כפי שהשיבו בשאלונים (1 – ממעטים בעשייה בתחום, 5 – מרבים בעשייה בתחום):

טבלה 2: עשייה בתחומי היהדות

היגדים

כפי שאפשר לראות, שני ההיגדים שקיבלו את הציונים הנמוכים ביותר (3 ומטה בסקלה של 1-5) הם: האחד – לימוד של הסידור, התפילה והמחזור; והאחר – דיאלוג עם קבוצות המשתייכות לזרמים אחרים ולתפיסות יהודיות אחרות (אורתודוקסים, מסורתיים, זרמים ליברליים). גם בהערות שהוסיפו כמה מהצעירים בתשובות לשאלון ניכר היה כי היגדים אלה אינם מבטאים את מקומות החיבור הטבעיים שלהם ליהדות. כך לדוגמה באחד השאלונים נכתבו הדברים האלה בהתייחס להיגד העוסק בלימוד של הסידור והמחזור:

אני מאמין במורשת היהודית כמקור להשראה, עמוקה ועשירה ככל שניתן, אך לא כמקור של סמכות. לכן אינני מוצא כל עניין בטקסטים ההלכתיים ובתפילות הקשורות אליהם [ע"ר].

שלושת ההיגדים שקיבלו ציונים בינוניים (יותר מ־3 ופחות מ־4) הם: לימוד של טקסטים יהודיים מסורתיים (גמרא, רמב"ם וכולי); סיורים וטוילים בעקבות המורשת היהודית המסורתית (צפת או בית שערס כדוגמאות) וסיורים וטוילים בעקבות המורשת הציונית

(דגניה כמשל). בעניין הלימוד של טקסטים יהודיים מסורתיים, אחד השאלונים שהוחזרו כלל הרהור או אפילו כמיהה מסוימת באשר למקומם בחיי הקבוצה:

ייתכן שקשר עם ארגון רעיוני בתחומי ההתחדשות היהודית יכול היה להפרות אותנו, בדיאלוג שלנו עם המקורות, עם טקסי החיים וטקסי החגים [ה"פ].

ארבעת ההיגדים שקיבלו את הציונים הגבוהים ביותר (4.3-4.7) הם: מעורבות חברתית ברוח ערכי היהדות; טקסים יהודיים של לוח השנה העברי (חגים); קיומן של קבלות שבת; לימוד של הגות יהודית חלוצית. היגדים אלה מגדירים הלכה למעשה את שלושת היסודות המרכזיים לתשתית של תחושת הזהות והשייכות היהודית של חברי קבוצות הצעירים השיתופיות:

- העשייה החברתית המומשגת בעזרת ערכים ציוניים-יהודיים.
- הלימוד הנובע מהמעשה והוא חלק מאורחות החיים הקבועים.
- הטקסים היהודיים (בשבת, בחג, בטקסי החיים) שהקבוצה יכולה לבסס ולהנכיח בהם את תרבותה ואת המערכת החברתית והערכית שלה.

מבין שלושת היסודות הללו, הנושא של עשייה חברתית ברוח ערכי היהדות תופס את המקום החשוב ביותר בתפיסת הזהות היהודית בקרב חברי הקבוצות. כמעט בכל שיח בעל פה או בכתב עלה נושא זה כמתכלל של השקפת עולמם היהודית. למרות החשיבות הרבה שהקבוצות מייחסות לטקס היהודי (חגים, קבלות שבת וטקסי חיים), הן רואות בכך לרוב פעילות המכוונת פנימה – אל האישי והקבוצתי. לעומת זאת, עשייה חברתית ברוח ערכי היהדות מבטאת בעיניהם את הקוד הפנימי החשוב ביותר של הצדקת קיומם של הקבוצה, הקיבוץ והתנועה – היציאה אל מחוץ למעגל הפנימי כדי לפעול למען קבוצות מודרות בחברה הישראלית.

'מעשינו החברתיים לתיקונם של חיי העם העברי'³⁰ – העשייה החברתית ביסוד הקשר ליהדות

יהדות שכולה אגדה דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. שאיפה שבלב, רצון טוב, התעוררות הרוח, חובה פנימית – כל הדברים הללו יפים ומועילים כשיש בסופם עשייה, עשייה קשה כברזל, חובה אכזרית [ביאליק, 1917].³¹

30 מתוך דבריו של דוד מלץ, חלוץ העלייה השלישית, בעין חרוד ב-1933. הציטוט המלא מובא כמוטו המרכזי באתר של עמותת תיקון מיסודן של קבוצות הבחירה של מחנות העולים: <http://tikkun.org.il>

31 באתר הבית של מכון שיטים בחר כל אחד משמונת העובדים והמדריכים במקום ציטוט המבטא את תפיסתו היהודית החברתית. הציטוט שהבאתי כאן מתוך 'הלכה ואגדה' של ביאליק הוא הציטוט שבחר אבי זעירא, מנהל שיטים. את הציטוט בהקשרו זה אפשר לראות באתר:

להבדיל מהמצב ה'קלאסי', שבתי המדרש הפלורליסטיים של תנועת ההתחדשות היהודית מבקשים לפתח תחושת מחויבות חברתית אשר תנבע מן הלימוד בבחינת 'לימוד המוביל לידי מעשה', המסלול שעוברים חברי הקבוצות השיתופיות שונה בתכלית: המעשה מוביל ללימוד. המעשה החברתי הוא העיקר, הוא הליכה שבשלה הקבוצה מתקיימת. הלימוד של התרבות היהודית לדורותיה נועד ליצוק במעשה את אחד מבסיסי העומק ההגותיים והזהותיים. דוגמה להיפוך זה אפשר לראות במטרות הרשמיות של בית המדרש החלוצי של השומר הצעיר: 'לקשר בין המעשה החברתי הרחב של חברי הקבוצות השיתופיות למסורת, לכתבים ולהיסטוריה של העם היהודי'.

פעולתם של הצעירים חברי הקבוצות השיתופיות בעשייה חברתית ברוח היהדות היא במובנים רבים פורצת דרך בתחום ההתחדשות היהודית בישראל. אמנם בשנים האחרונות אפשר למצוא יותר ויותר ארגונים וקבוצות ששמים דגש על תיקון עולם, על מעורבות חברתית ועל צדק חברתי, אולם עדיין אין הפעילות מבוססת בקרב קהל היעד הרחב של התנועה – המבוגרים. עדיין רוב הקבוצות והארגונים מתקשים לגייס את קהל המשתתפים הרחב המגיע לפעולות לימוד, תרבות, דיאלוג וטקסים, לפעילות רבת-חשיבות בתחום. ואכן, בניגוד מוחלט למקומה של העשייה החברתית הנובעת מהמקורות ומהזהות היהודיים כפי שבאה לידי ביטוי בתשובות לשאלונים שהפצנו, מחקרם של יאיר ואחרים (2006) מעלה כי בבתי המדרש הוותיקים, שבעיקר אוכלוסייה בוגרת לומדת בהם, דורג הנושא של תודעה ומעורבות חברתית במקום כמעט אחרון במדרג ההשפעה על המשתתפים. יתרה מכך, מתוך שבעים ההיגדים שמילאו משתתפי המחקר היו ההיגדים 'בעקבות הלימוד הצטרפתי ליוזמה חברתית כלשהי' ו'הערכים היהודיים שספגתי הניעו אותי לעשייה חברתית' בין חמשת ההיגדים שקיבלו את הציונים הנמוכים ביותר.

שטיין וצבר בן-יהושע (2009) רואים בכך את עיקר הפער שבין הצעירים למבוגרים. הצעירים דורשים את יהדותם באמצעות המעשה השיתופי המכוון לזולת. הם רואים בזהות היהודית שלהם לא דרך למימוש עצמי אלא דרך העזרת להם ליצור המשגות וכן עומק היסטורי ורעיוני לפעולה החברתית. כך כתב אחד מחברי הקבוצות בשאלון בתשובה לשאלה 'האם לזהות היהודית יש משמעות בחיי הקבוצה או הקהילה':

לדעתי הזהות היהודית היא זו שמחברת אותנו לשורשי הניקה העתיקים של עמנו, שמהם ינקנו וירשנו את מכלול הערכים שלאורם אנחנו מחנכים ושאותם אנו מבקשים להנחיל לחברה הישראלית על כלל האוכלוסיות המרכיבות אותה. לתפיסת עולמי, מושתתים כל ערכי המוסר, הצדק והשלום שעליהם אני מחנך על ערכי היהדות, ומתוך כך נובעת החשיבות הגדולה לחנך לערכים אלה [ע"ר].

את הקטע השלם אפשר לראות באתר <http://www.chagim.org.il/ListPages.aspx?catid=19>.
פרויקט בן יהודה: <http://benyehuda.org/bialik/article06.html>

בקבוצות רקמ"ה, החסרות בסיס תנועתי מאחד מובהק כמו בתנועות הבוגרים, העשייה החברתית נחשבת הגרעין הפנימי שממנו יש לצאת ללימוד ולעשייה בתחומי היהדות. נעמי אפרת, המרכזת את תחום ההתחדשות היהודית ברקמ"ה, טוענת³² כי הקמת רשת הקהילות יצאה מתוך תפיסה שבצד השונה והמבדיל המהותי והחיצוני יש מכנה משותף עמוק, הנובע מהבחירה לחיות במקומות הפריפריאליים של החברה הישראלית, ואת מעשה התיקון לעשות חלק מהחיים במקום, מתוך שותפות חיים עם האנשים הגרים שם. לפי תפיסה זו, הלימוד היהודי והעשייה היהודית נובעים מהרצון ליצור נקודת מוצא משותפת לדיון רעיוני שיאפשר בחינה משותפת של ההשקפות במרחב העשייה החברתית, שהוא ה'מגרש הביתי' עבור כולם. מבחינה זו, 'ארון הספרים היהודי', ובו המגוון שאפיין אותו כל ההיסטוריה, משמש גם אמצעי ליצירת 'בית יוצר לחזון חברתי' וגם נקודת ייחוס והשראה ליכולת ליצור יצירה משותפת תוך כדי הסכמות בצד חידוד ההבדלים. המעשה הוא השליחות, התודעה היא תודעת משימה, חלק ניכר בהבניית יסודות התודעה נובע מהיצירה היהודית לדורותיה: 'החייבורים ליהדות ולזהות היהודית משמעותיים מאד. זו התודעה והמחשבה שמלווה אותנו בעשייה היומיומית בחברה הישראלית [י"א]'.³³

המחויבות של חברי קבוצות הצעירים למעשה החלוצי של ימי העלייה השנייה והשלישית יוצרת את ההכרח להתעמק בטקסטים, להבינם, לחלץ מהם לא רק את הידע אלא גם את התחושות, את החוויות היהודיות-ציוניות, את שנאמר בין השיטין, ולא רק בתוך השורות. המחויבות הזאת אינה פשוטה. הקבוצות פועלות במציאות שונה לחלוטין מזו של קודמיהן, שאליהם הן מחויבות, והפער בין אופני הייצוג התרבותיים ובין הערכים המנחים את חברי הקבוצות עלול ליצור מבוכה או לחלופין ציניות והרגשת אִי־רלוונטיות. הצעירים קוראים את המציאות היהודית דרך העיניים והניתוח הברנריים או הגורדונויים, ומהם יוצאים לאקטואליה ולפעולה בתוך המציאות העכשווית בישראל (זעירא, 2008 ב). השאלה העולה היא כיצד לומדים, ובייחוד כיצד מבטאים, בחלוציות החדשה, את יסוד היהדות בתרבות הקבוצתית; כיצד מבינים את החלוציות כיצירה תרבותית יהודית, ולא כשלב בהיסטוריה. ובמילותיו של זעירא 'כיצד מחלצים אותה מהשפה ההיסטורית האקדמית ומדברים אותה במושגי היהדות: "יצירה", "פשט" ו"דרש"'.³⁴

במובנים רבים, פרדוקס מסוים הוא כי הצעירים חברי הקבוצות השיתופיות חוזרים אל אותו הבסיס שעליו צמחה תנועת ההתחדשות היהודית. עם זאת, במקרה שלהם הם מבקשים להתפתח ממנו בכיוון שונה, אשר מאתגר את התפיסה העכשווית של התנועה. את בית המדרש הראשון של התנועה להתחדשות יהודית הקימה ב־1978 התנועה הקיבוצית בסמינר אפעל. ההקמה של מסגרת ייחודית זו באותה תקופה נבעה מהצורך שעלה לעזור להתמודדות של בני הקיבוץ העומדים בפרשת דרכים לאחר השחרור מהצבא. להקמת המסגרת ולהנחייתה הוקם צוות בראשותם של מוקי צור, יריב בן־אהרון ואביבה

32 מתוך ההצעה שהגישה רקמ"ה לאביחי להקים בית מדרש שיהיה 'בית יוצר לחזון חברתי'.

33 דברים שכתבה בשאלון כתשובה לשאלה מהי לדעתה משמעות היהדות בעיני הקבוצה.

זמיר (שדמי-וורטמן, 2010). שלושה תחומים חברו זה לזה בבית המדרש הקיבוצי הזה: את תחום ההגות החלוצית בזיקה יהודית הנחה מוקי צור. יריב בן אהרון הנחה את תחום המקורות היהודיים הקנוניים – מקרא, ובעיקר תושב"ע, ואת תחום הפסיכולוגיה החברתית ריכזה אביבה זמיר, שפעלה בעיקר בסדנאות דינמיקה קבוצתית. שלושים שנה לאחר מכן חברי הקבוצות השיתופיות, מחדשי הקיבוצים, בני הדור הרביעי והחמישי לחלוצים, עומדים ומתריסים כנגד בוגרי אותה סדנה ששכחו את העיקר, את המשימה והעשייה החברתית. לבם הלך שבי אחר הלימוד לשמו, ומתוך שכך נזנח המעשה ואף נזנח הלימוד של דור העושים, של החלוצים ונשכחה הגותם. כאשר הגות זו נלמדת היא משמשת מתווך בין הלומד ובין הרבדים היהודיים הקנוניים, ולא אמצעי המכוון את הפעולה החברתית. חברי הקבוצות יוצאים נגד התפתחות זו של דור הלומדים, הם מפנים את גבם לתלמידי הסדנה שנהיו מאז מורים בעצמם, חוזרים אל המורים המקוריים של הסדנה, ובעיקר אל מוקי צור ויריב בן אהרון, ומבקשים להתחיל מחדש את הלימוד ולבססו מהמקום שכוּכב הצפון הברור של הלימוד הוא המעשה החברתי בו.

'לקרוא את עצמי דרך הטקסט'³⁴ – מעשה הלימוד ותוצריו כמבטאים תפיסה ערכית ותרבותית

מסכת מסדה, פואמה מימי העלייה השלישית שמשולבים בה בלי הפרד מקורות יהודיים מכל התקופות, היא אחת הדוגמאות המובהקות לצורת הלימוד של קבוצות המשימה השיתופיות. במקרה זה, מדובר בלימוד יוצא דופן, שכן המסכת נלמדה במשך כמה שנים ובקבוצות שונות שחברו זו לזו להוצאתה לאור:

זהו ערב מרגש מאוד בשבילי, כמעט כמו לידה. אלא שבמקרה זה ההיריון ארך כחמש שנים. חמש שנים של לימוד, חקר, פירוש, מדרש וגילוי, שהוביל יריב, ביחד עם חברי המחנות העולים וקהילת שחר [...] לפני חמש שנים החל יריב להעלות את מסדה מתהום הנשייה, לחשוף מעליה את אבק הדורות ולפרוץ אליה שבילים חדשים. במקומות שונים ברחבי הארץ, בחבורות לומדות, בהנחייתו של יריב, נחשפו אט אט מקורות השראתו של למדן, נתפרשה שירתו ונפרשה כ'מסכת', אשר רואה אור היום. אין זה סיומו של התהליך. המסכת היא כבית מדרש חי, אשר ימשיך להילמד במסעות סביב ים המלח של המחנות העולים, ובמקומות אחרים, ובטוחני שבמהדורה הבאה יתווספו עוד פירושים ומקורות לתום נכון, ערב השקת מסכת מסדה³⁵

34 מתוך הרצאתו של מוקי צור לפני תנועת תרבות – גרעיני אומנויות.

35 תום נכון החל את העבודה על המסכת עוד בהיותו חבר בקבוצת שחר ביקנעם. בזמן העבודה עם יריב על המסכת הוא עבר להיות חבר באחת מקבוצות הבחירה של תנועת המחנות העולים, שלמדה את המסכת תוך כדי מסע במדבר. הערב נערך במגדל העמק ב-21.11.2011.

את הפואמה מסדה כתב יצחק למדן, חלוץ בן העלייה השלישית, בשנת 1923-1924. הפואמה מספרת על דרכו של החלוץ דרך ששת מדורי ההגשמה: פליט; ההעפלה 'אל החומה' אל ארץ ישראל החלוצית; 'מדורות הלילה' במחנות החלוצים; התעייה אל 'מחוז למחנה' החלוצי; הייאוש של 'דעוך המדורות'; ולבסוף – החרדה של 'לקראת הבאות'. מסדה מייצגת את משבר העלייה השלישית, ובה בעת את הפתח לחיים חדשים. הפואמה נהיתה עם פרסומה ב-1927 מסמך מכונן עבור תנועות הנוער הציוניות בארץ ובגולה. עם השנים נשתכחה מלב, אך בשנת 2006, עם חידוש המסע של המחנות העולים סביב ים המלח, החלו חברי קבוצות הבחירה של המחנות העולים לקרוא אותה מחדש, משהרגישו כי למדן מסביר את הקשיים שהם עצמם נתקלים בהם ומתאר את השלבים שהם עוברים בדרך להגשמה. בו בזמן החל יריב בן אהרון לקרוא את הפואמה עם צעירים מקימי קבוצת שחר ביקנעם³⁶ במדרשה באורנים, ובעקבות שני התהליכים הללו חברו תנועת המחנות העולים וקהילת שחר ביקנעם להוצאה מחודשת של הפואמה כמסכת (בן אהרון, 2011), מסכת שבמרכזו הפואמה וסביבה מעשה התלמוד במשנה – הפירוש. מתחילת דרכן של הקבוצות היו צורות הלימוד השונות בסיס לפעילות. הרצון של חברי הקבוצות לצבור ידע ואוריינות ציוניים-חלוציים-יהודיים משותף לכולן. חברי הקבוצות רואים בעצמם את מי שצריכים לחזור ולנכס לעצמם את ההיכרות האינטימית עם המקורות הציוניים והיהודיים שאיבדו הציבור החילוני בישראל בחלוף השנים. העובדה שפעולת הלימוד היא אחד הבסיסים העיקריים של פעילותם עושה את תהליכי צבירת הידע ממושכים, שזורים בהוויית החיים וכאלה שהיחיד והקבוצה מנהלים אתם בפועל דיאלוג בלתי פוסק. הידע המצטבר מתוך ההיכרות עם הטקסטים מאפשר את עיצוב הזהות של התנועות וכן של היחידים והקבוצות המרכיבים אותן.

אנשי העלייה השנייה והשלישית משמשים פעמים רבות, כמו בדוגמה שלעיל, מודל אולטימטיבי לבידוד הזהות היהודית-ציונית הפנימית תוך כדי שילוב של שיח זהות חזק בקבוצה סגורה המלווה כל העת בלימוד אינטלקטואלי. אמנם מטרת השיח הראשונית היא להשפיע פנימה, על המשתתפים, אך בה בעת השיח פורץ את דרכו החוצה, אל הסביבה הקרובה והרחוקה כאחת, על ידי הוראה, כתיבה ויצירה אמנותית. האינטימיות הקבוצתית הנוצרת בתהליך הלימוד משמשת את תהליכי העשייה החברתיים ואת היצירה המשותפת של הטקסים, ובה בעת ניזונה מהם ומופרית מהם בתהליכים מעגליים.

כמעט בכל הקבוצות עוסקים בלמידת ההגות החלוצית בצורה זו או אחרת בשני צירים עיקריים: האחד – החברה הישראלית והאתגרים החברתיים העומדים לפתחה; והשני –

36 קבוצת שחר היא אחת הקבוצות העצמאיות המאוגדות ברקמ"ה. הקבוצה כוללת קהילת צעירים בעלי רקע חברתי ורעיוני משותף שמתגוררת (מספטמבר 2004) ביקנעם. הקהילה התגבשה מתוך קבוצה של בוגרי המכינה הקדם-צבאית על שם יצחק רבין וחברים נוספים שהצטרפו לדרך. קהילת שחר בחרה להתיישב ביקנעם מתוך מחויבות חברתית, רצון להגשים עשייה חברתית וחינוכית בחיים הבוגרים ומתוך שאיפה לקיים אורח חיים משותף. ב-2006 הקימה הקהילה את עמותת שחרות כפלטפורמה לעשייה חברתית בעיר. על הקבוצה בהרחבה ראו באתר האינטרנט.

עיצוב ויצירה של תרבות יהודית של החג, השבת וטקסי החיים באופן שישקפו את מערכת הסמלים והערכים של חברי הקבוצה. עיון בתכניות הלימוד של התנועות והקבוצות השונות מעלה בציר הראשון נושאים כגון מקום היהדות במחשבה הציונית; פריפריה מול מרכז; היכרות עם זרמים ביהדות; דתות ואמונות בעולם המודרני; עיסוק בזהות היהודית-קהילתית; חשיבות הקהילה בעולם היהודי-ציוני-סוציאליסטי; ומחשבות בנוגע ליצירת 'חברת מופת'. בציר השני אפשר למצוא נושאי לימוד כמו קבלות שבת קהילתיות; יצירת אירועים תאטרליים וחזותיים בנושא מועדי ישראל; בחינה ויצירת שיח משותף על מקום החג בחיי הפרטים בקבוצה ובחיי הקבוצה ככלל וטקסים ואירועים בחיינו האישיים.

השמות שניתנו לבתי המדרש של הקבוצות השונות משקפים את התפיסה שלפיה הלימוד השוטף והמתמשך של המקורות היהודיים לתקופותיהם הם חלק מהמסע החברתי שהם עורכים. כך לדוגמה בית המדרש של תנועת תרבות נקרא 'תרבות יוצרת קהילה'; בית המדרש של תנועת דרוור ישראל נקרא 'דעו, אני יהודי', כשם הספר על אודות חייו של אברהם לייבוויץ (לאבאן) ממפקדי גיטו קראקוב (פריברג ורבן, 1985). שמו של הספר נגזר מפתק שנמצא תפור לכיס הפנימי של לאבאן אחרי מותו; השומר הצעיר קורא לבית המדרש שלו 'בית מדרש חלוצי'; וקבוצות הבחירה של המחנות העולים קראו לבית המדרש שלהן 'יהדות, ציונות וחלוציות'.

שני פנים לו ללימוד; האחד פנימה – כלפי המתרחש בקבוצה או בתנועה עצמה; האחר – החוצה כלפי המתרחש בחברה הישראלית. כלפי פנים, הלימוד נועד לאפשר ללומדים את היצירה של מרחבי הזהות החדשים בזירת הזהות החברתית – יהודית. כלפי חוץ, הלימוד נועד לשרת את תמונת העתיד המיטבית. הלימוד היהודי האורייני של המשתייכים למרחב החילוני בישראל נועד לתת להם את היכולת להשתתף באופן פעיל ומתוך ידע בעיצוב תרבות זו. ללא ידע לא יוכלו חברי הקבוצות לבנות את מעמדם כסוכנים בעלי משמעות בחברה הישראלית, ולכן הם מחויבים ביצירה בלתי פוסקת של מסגרות ללימוד, וכן בשימור ובהנחלה של ידע שיש לו בסיסי הגות יהודיים-ציוניים.

הלימוד מתרחש בחדר המשותף של הקבוצה, בסמינרים של התנועה או הקבוצות, בבתי מדרש מיוחדים המתקיימים כפעילות קבועה לתקופה מסוימת, ואפילו תוך כדי מסע. האתוס הוא אתוס הלימוד – פולמוסי, וכחני, מחפש ומברר. לכן בחרו קבוצות הבחירה של המחנות העולים מאז 2006 ליצור מסע שיש בו הליכה במשך עשרה ימים לאורך ים המלח תוך כדי לימוד: 'אנשים צעירים הולכים למדבר, אל השום-מקום כדי לבחון את עצמם, כדי לבחון את חייהם כדי לבחון את המציאות בה הם חיים', כתב אילן גזית, מזכ"ל המחנות העולים.³⁷ הקבוצות קובעות עתים ללימוד, אך זה מתקיים גם מחוץ לעתים אלה, כהוויה כולית שאין לה התחלה ואין לה סוף.

המחלוקת עם הכיוונים שאליהם התפתחה תנועת ההתחדשות היהודית יצרה מצב שרבות מהקבוצות מבקשות לחזק את מה שגידנס מכנה תהליכים של 'הצבר ידע'

37 מתוך חוברת שנכתבה עבור ערב השקת הפואמה מסדה, כ"ב.11.2011.

(Giddens, 1991), המתאפיינים ביצירה של מרכזי ידע חלופיים המתבססים על יניקה ישירה ממקורות הידע הראשוניים. תהליכים אלו מלווים ברמת מעורבות פעילה גבוהה במיוחד של הלומדים ובחבירה זמנית לארגוני התחדשות יהודית שנועדו לבסס את מורי הדרך בתנועות בתוך התנועות עצמן. באופן זה נוצרת האפשרות לחברי הקבוצות לנסות להפקיע את השליטה הבלעדית מסוכני הידע הקיימים בבואם לעצב את זהותם היהודית. הידע הנצבר באינ-ספור שעות של לימוד והדרכת האחרים גם יחד מקנה לגיטימציה לחברי הקבוצות ללמד, לעצב טקסים, לשאת דרשות, ובעיקר להרגיש בני בית בתוך התרבות היהודית-חלוצית-ציונית. עדיין לא הושלם התהליך הזה, ולכן עדיין הקבוצות נעזרות גם בגורמי חוץ, אולם ניכר כי זה הכיוון שרובן שואפות אליו:

המעורבות האקטיבית של הקורא היא עניין משמעותי מאוד בלמידה שלנו. השאלה איך הלומדים יחוו חוויה של אקטיביות בלמידה שבה ועולה אצלנו כל הזמן [...] יש ניסיון ללמוד בדרך של קריאה עצמית בטקסטים ופחות בדרך של הרצאות. עושים יותר 'פעולות' מאשר 'שיעורים'. מרבית הלמידה מועברת על ידי אנשים מהתנועה שמקדישים זמן לקריאה ולהתייעצות עם מומחי תוכן לקראת העברת הלימוד. מומחה התוכן מובא כמרצה למשבצת אחת או לסדרה קצרה. המנחים מתוך התנועה מקדישים מאמץ רב ליצירת חוויה של למידה עצמית-בית מדרשית. עולה קושי להביא מומחי תוכן או מרצים כמנחים קבועים משום שהם בדרך כלל מתקשים לייצר חוויה של למידה דיאלוגית-שיתופית שמהווה אבן-בוחן מרכזית לכל למידה אצלנו בקבוצה [נ"ר].³⁸

באמצעות יצירת מקומות מפגש לצריכת ידע קוגניטיבי, חווייתי ורגשי (שגיב-הכהן, 2004), הקבוצות, ובעיקר אלה שהן חלק מתנועות רחבות יותר, יכולות לשמש משאב להבניה מחדשת של זהות יהודית. ככל שמשאבי התרבות והזהות של הקבוצות והתנועות הולכים ומתפתחים, כן הן נעשות אטרקטיביות יותר כשותפות לכוחות הטרוודוקסיים הנוספים הפועלים בזירת הזהות היהודית.

הלימוד הקבוצתי של מקורות היהדות המסורתיים בצד ההגות היהודית החדשה, ובעיקר זו החלוצית, תוך כדי שילובם זה בזה ופרשנותם המחודשת, יוצר בסיס לקולקטיביזציה של הזהות האישית ולעיצובה כתודעה קבוצתית ייחודית. כך הלימוד נהיה נדבך בסיס המעצב זהות, הקיים בכל תנועה חברתית (ששון-לוי, 1995; Polletta and Jasper, 2001). מעשה הלימוד מאפשר את העיסוק המתמיד בכירור, ביצירה ובהשגת הכרה בזהויות יהודיות חדשות שאינן חלק מן הקודים התרבותיים הדומיננטיים כיום בחברה הישראלית. דומה שבמקרה של בירור זהות באמצעות הלימוד, גם המבוכה העולה למשמע השאלות של קדושה מתפוגגת. כאן הקדושה והאמונה נתפסות כטבעיות וכמתאפשרות. כך כתב אחד המשתתפים בתום מסע הלימוד במדבר יהודה:

במסע הלכנו באותה הדרך, דרך עתיקה, במדבר יהודי, של בורחים אחרונים ומורדים. של צבא רומאי ופרסי, של רועי צאן ומסעות תנועות הנוער והפלמ"ח, דרך שהולכת מיני אז אל העתיד שלנו. עבורי, הדרך היא דרך של רעב, של חיפוש. כפי ששלונסקי מתאר זאת: – 'לא שובע של אלה שהכל נהיר להם וזהיר להם והלכותיהם פטוקות ומנוסחות [...]'. האמונה היא 'לא שלווה ולא בטחון, אלא סערה וחרדה של מחפש אלוהיו, של בא בטענות [...]'. בטיול שלנו, נדמה לי שראיתי גם רעב [...] רעב של ההולכים בדרך האמונה בעידן הספק, החותרים כנגד כל הסיכויים לגאול את עצמם ולגאול אותנו כולנו.³⁹

'פתוח סגור פתוח':⁴⁰ סמלי אוריינות ויצירה טקסטואלית בקבוצות

הלימוד בקבוצות מתקיים באמצעות דפים וחוברות, שלרוב מוכנים במיוחד, המכילים סמלים אורייניים, אינטלקטואליים במהותם, בעלי זיקה לעלייה השנייה והשלישית. סמלים אלה דורשים שיהיה בידי חבר הקבוצה הלומדת ידע רב ומקיף כדי שיוכל להבין את מערכת הערכים המשתקפת בהם. חלק ממערכת ערכים זו מבקש לשקף את היכולת של הצעיר החילוני לנכס לעצמו חלקים מהדת ומהמסורת היהודית לדורותיהן. בו בזמן סמלים אלה יוצרים התרסה כנגד חלקים במערכת הסמלים היהודית מסורתית ובין קווי ההפרדה שבין הקודש לחול הנהוגים בה. בעיצובם הגרפי של חוברות הלימוד ודפי הלימוד של הקבוצות משולבים מקורות ישנים וחדשים בצד יצירות אמנות ללא הפרדה היוצרים יחד את 'דף המדרש' החדש. דפי לימוד אלה 'מתכתבים' בצורתם עם דף התלמוד המסורתי, ובה בעת מבטאים את רצון חברי הקבוצות לנכס לעצמם מחדש את המקורות היהודיים.⁴¹ כמו בדף התלמוד המסורתי, גם כאן הטקסט המרכזי מודפס לעתים באותיות גדולות ומובלטות ומוקף בטקסטים באותיות קטנות יותר בצורות דפוס שונות. עם זאת, התבוננות מקרוב יותר בדפים אלו מעלה כי להבדיל מהדף התלמודי ה'סגור', יש כאן רצון ליצור טקסט 'פתוח', שאפשר לגשת אליו בכמה דרכים. בצד הפירושים, הביאורים וההערות, אפשר למצוא לרוב גם רווחים וחללים ריקים המסמנים אפשרות מעשית של

39 מתוך החוברת שחולקה במשך הערב. החוברת הכילה קטעים ובהם שירים, קטעים מהמסכת וכן קטעים שכתבו חברי המחנות העולים בעבר ובהווה. את הקטעים הקריאו חברי הקבוצות שנכחו באירוע. הקטע הנוכחי לקוח מדבריו של אחד מחברי הקבוצות הנוכחיות.

40 'פתוח סגור פתוח, זה פל האדם'. כך מסתיים שירו של יהודה עמיחי הנושא את השם 'פתוח סגור פתוח' ומובא בספר הנושא שם זה (עמיחי, 1998: 127). הכותרת מבטאת את התפיסה של הלימוד והיצירה בקרב הקבוצות השיתופיות. לימוד ויצירה שאפשר להתחילם מכל מקום, להיסגר אל הטקסט, להבינו ושוב לפתוח מחדש.

41 מסכת מסדה היא דוגמה מצוינת לדפים המאורגנים כך. אך כך גם דפי הלימוד של בתי המדרש של התנועות.

הוספת טקסטים וחומר אחר. דף הלימוד מזמין מעורבות של הקורא, הן מכיוון שהטקסט אינו מאפשר קריאה לינארית של שורות הדף, והן בכך שהוא מפר את הדרך השגורה לרוב בקריאת התלמוד. יתרה מכך, לפעמים דווקא באמצע הדף תובא השאלה שמחבר הלימוד רוצה להביא אל השיח הקבוצתי. בפועל, התוצר המתקבל מערער את מעמדו השולט של המרכז כפי שהקריאה התלמודית תובעת. ההנחה המקובלת שהתוספות והביאורים שבשוליים תפקידם הבלעדי להאיר את הטקסט המרכזי אינה תקפה. הטקסטים שבשוליים אינם שוליים בחשיבותם: אמנם לעתים הם מאירים את הטקסט המרכזי, אך לעתים הם מרחיבים את יריעת הכתיבה אל עולם שלם שמחוץ לטקסט זה, ובכך הופכים את היוצרות ומוארים על ידי הטקסט המרכזי עצמו (פלדחי ברנר, 2001). בכמה מהמקרים יובא במרכז הדף טקסט חדשני במהותו – קטע של פרוזה או שיר הלקוחים מהספרות העברית החדשה. פעמים רבות יהיה זה טקסט של אחד מאנשי העליות השנייה והשלישית. לעתים יקראו קטעים אלו תיגר על טקסט השוליים שיילקח מתוך הטקסטים הקנוניים, ולעתים ישלימו אותו וישוחחו עמו בהרמוניה. הדוגמה שלהלן, הלקוחה מתוך דף לימוד שהוכן לערב השקת מסכת מסדה, היא דוגמה לעיצוב מסוג זה.

לימוד בחברות

יצחק למדן, 'מסדה', מתוך פרק ששי: ט, ס

<p style="text-align: center;">מקורות ופירושים</p> <p style="text-align: center;">1. במוצאי הקטנות</p> <p>"במוצאי יום קטנות" הוא שמו של פיוט שנהגים לשיר ב"קטנות קלוקה" במוצאי שבת אחרי ההבדלה.</p> <p style="text-align: center;">עם הסתלקות השבתות</p> <p>לקראת ששת ימי המעשה, נוכח הטעם הארוך של בניין החולין הארצישראלי.</p> <p style="text-align: center;">2. ובידני גביע הבדלה</p> <p>לאחרי שהטבדיל אוטו את ברית ההבדלה (ראו בשיר "בדלה" ש' 2-3) הוא מסיים את הטקסט בשתייה מן היין שבכוס. סידור אבי חי ליום השבת עמ' 411 (ערך וביאר אבידור שגאן):</p> <p>טקסט ההבדלה בבית הכנסת: ההבדלה, ההבדלה וההפרדה, בין קודש לחול כבר</p>	<p style="text-align: center;">א. הבדלה</p> <p>במוצאי הקטנות, עם הסתלקות השבתות, אל מסדה עתה באנו ובידני גביע הבדלה, בו שריר יינגו העתיק, משמר ואחרון. רעל מהול בשריר זה, רעל ברכי תעתועינו, גם הלכנו ועברנו עד באנו למסדה. רעל מהול ביינגו, כמו שמן צה"עולה הוא, עין רואה ומתבוננת תכירהו... גביע הבדלה ביינגו, נדע הבדיל בין שריר היין ובין הרעל המהול בו, לבל יחד נגמעם!</p>
---	--

5

עוניה בתפילת העמידה למוציא, אך היא זוכה גם לטקס המיוחד לה. הטקסט מעיין באופן בולט את סיום השבת ואת המעבר אל ימות החול, והוא מקביל על דרך היגוד אל הקודש, הנאמר כליל שבת. לטקסט ההבדלה כמה חלקים: (א) טבוא המורכב ממוסוקי מקרא העוסקים בעיקר בנקשת ישועה; (ב) ברכות על היין, הבשמים ואור הגר; (ג) ברכת "המבדיל בין קודש לחול". כדי לזכור את סדר הברכות נקבע לחו סימון האפורסטיכון ויכה ויין, בשמים, נר, הבדלה.

לצד היצירה החזותית מתקיימת גם יצירה טקסטואלית המתבססת על המקורות, מתכתבת עמם ומורדת בהם בו בזמן. לעתים הטקסט המסורתי משונה כדי שיכיל 'אמיתות' חדשות או יערער על הכתוב בו, באופן אשר מי שאינו בקי בו כמעט אינו יכול להרגיש בכך. דוגמה לכך אפשר לראות בדרשה שיצר ניר רובין-סירקין מקבוצות הבחירה של המחנות העולים הנמצאת ברפי קבלות השבת של כמה מן הקבוצות השיתופיות:

ברכה על הנרות

ויאמר אלוהים: יהי אור. ויהי אור. וירא אלוהים את האור כי טוב ויבדל אלוהים בין האור ובין החושך. ואור שברא הקדוש ברוך הוא ביום הראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיוון שנסתכל הקדוש ברוך הוא בבני האדם וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהם. ויעש אלוהים את המאור הקטון לממשלת הלילה ואת הכוכבים, וייתן אותם אלוהים ברקיע השמים, להבדיל בין האור לבין החושך. ולמה הבדיל? כדי שתבקש נשמת האדם משעה זו להשיג את האור הגדול שנגנזו. והיכן נגנז האור? בלבותיהם של בני האדם. ובעת שיכונו לבותיהם איש אל רעהו, יאיר מתוכם האור שוב. בהדליקנו הנרות, ניחל לשבת של צוותא, הקשבה ומאור פנים. ברוך אתה ה', אלוהינו מלך העולם, המבדיל בין חושך לאור.

הקטע פותח בציטוט מספר בראשית, ולאחר מכן עובר אל מדרש המופיע במסכת חגיגה י"ב ע"א, בבראשית רבה ג' ובשמות רבה לה בשינויים קלים. בהמשך הדברים עובר ניר לסיפור חסידי המצוי בספרו של בוכר אור הגנוז (2005: 5): 'שאלו חסידים: היכן גנוזו? השיבו: בתורה. שאלו: אם כן, כלום לא ימצאו צדיקים משהו מן האור הגנוז כשהם לומדים תורה', אולם ניר אינו מבקש את הצדיקים לומדי התורה, הוא מבקש את היחד, את החברותא, ומשנה בהתאם לכך את דרשת הברכה. האור נגנז בלבותיהם של בני האדם ויתגלה לא בעת לימוד התורה אלא בעת שלב האדם מכוון אל זולתו. מול רשעים וצדיקים ניר מעמיד את היחד האנושי, שהוא הצדיקות, למול הלכר האנושי, שהוא הרשע. למילים 'צדיק' ו'רשע' שוב אין מקום בתפיסתו. האור מושג רק מתוך היחד, מתוך ההתבוננות והתכוונות האחד אל לבו של האחר. השינוי נעשה באותה השפה עד כי קשה להבדיל מתי מסתיים החלק הבובריאני ומתחיל חלקו של ניר. דרשת הברכה מסתיימת בכרכה שחיבר ניר בהדליקנו את הנרות, ומיד לאחריה – שוב, בלי שאפשר לראות את השינוי מגיע – 'ברוך אתה ה' [...]' המסורתי שלקוח בהשאלה מברכת אבוקה בהבדלה ואוגד את כל הדרשה יחד. בין הפסוק הפותח מספר בראשית לברכה הסוגרת נוצרת המסגרת של הברכה: האור מסמל את היחד והטוב, והחושך – את הבדידות והרע. המונח הבובריאני 'חברותא', המסמל ערך מרכזי בחיי הקבוצות, מונכח באמצעות הדרשה-ברכה בטקס קבלת השבת. ההנחה מאפשרת להטמיע אותו באירוע חברתי סדור החוזר מדי שבוע, ובכך לעשותו אינטואיטיבי עבור הפרט והקבוצה כאחד (טרנר, 2004: 182). המקום שתופס המונח 'יחד' מתעלה באופן זה אל מעבר למשמעותו הרגילה אל מחוות הקדושה. ההתכוונות וההקשבה ההדדיות בקבוצה הן בבחינת הסמלה ליחסי הפרט עם האל ומאפשרות את ההתעלות הרוחנית בטקס.

בבסיס ההסמלה הטקסטואלית עומדת ההנחה שכל קריאה בתורה היא סוג של פירוש, הנעשה עם הזמן תורה חדשה בתהליך דיאלקטי של סתירה ובניין בו בזמן. נראה כי משאלתו של בארי צימרמן (2004), ממחדשי הדרשות ואיש ההתחדשות היהודית, כי יש לשאוף לכך שכל אחד ואחת יוכלו, אם ירצו, להביט בתורה ולברוא את עולמם, מתקיימת במקרה זה.

חברי הקבוצות יודעים שתהליך הלמידה אטי ושהדרך להרגיש בני בית בתוך המקורות היהודיים לתקופותיהם השונות ממושכת. כאשר הרצון אינו רק לנכס את הירדע ולהבין את שקוראים אלא גם ליצור יצירה כתובה, מומחזת או פלסטית, הדרך ארוכה שבעתיים. במפגש של חברי קבוצת Groups Renewing Judaism (GRJ) של פדרציית ניו יורק⁴² סיפרה הדס גולדמן מתנועת תרבות – גרעיני אומנויות על הדילמות המלוות את הלומדים בבתי המדרש של התנועה, ובייחוד על החשש שבתוך העשייה היומ-יומית של משימה חינוכית וחברתית יכול הניצוץ הרוחני להתעמעם. בעת הכנת הלימוד עולות שאלות כמו: באיזה אופן ועד איזה עומק צריך ללמוד את ארון הספרים היהודי כעניין בפני עצמו? כמה צריך ללמוד תלמוד בפני עצמו? כמה צריך להכיר את המקורות כדי להבין את ברל ואת ברנר? האם הכרת 'ארון הספרים' היא עניין לעצמו או שזה אמצעי עבורנו? מה המקום של הלמידה וההיכרות האלה בכתיבה בחיים שלנו? ובייחוד איך מגיעים לכתיבה וליצירה של דברים מתוך מקום של ידע עמוק במקורות היהודיים? לדברי הדס, זה אינו מסע קל, אף שכלל הצוותים של התנועה הם צוותים לומדים והלימוד הוא חלק משגרת אורח החיים והעשייה. דומה כי הלומדים הבוחנים לעומק את סוגיות המורשת התרבותית והקשר לעם היהודי זקוקים למענה טוב וייחודי, בייחוד כשמדובר בקבוצה המבקשת לא רק ללמוד יהדות אלא גם במפורש ליצור מבעים אמנותיים של יהדות שיש להם עומק ותוכני, צורני והגותי גם יחד. עדיין נושא היצירה אינו מפותח בקבוצות הצעירים.⁴³ למעט כמה דוגמאות, התקשינו למצוא יצירות שהם כתבו המשקפות רבדים של מקורות פרשניים שונים מן המסורת היהודית, יצירות שהשפה העכשווית בהן היא כסות לטקסטים וליצירות אמנות המצויים וספוגים במכמניה של הספרות היהודית לדורותיה, פועלים בתוכה, ניזונים ממנה ובוראים על בסיסה עולמות חדשים. נראה כי עדיין לא בא לידי ביטוי בקבוצות אותו ידע רב שנצבר במשך שנים רבות של לימוד, שאפשר ליוצרי הז'אנרים האורייני והפלסטי של ההתחדשות היהודית למצוא פרצות כדי לצאת ממגבלות המסורות הנורמטיביות ולבחון מחדש את יסודות הקיום היהודי והזהות היהודית במעגלים השונים. על רקע החוסר הזה, מציאת שירו של דותן ברום, חבר קבוצת אלפקה בקבוצות הבחירה של המחנות העולים בתוך דפי קבלות השבת של השומר הצעיר, הפתיעה בייחודה.

42 Groups Renewing Judaism (GRJ) – יזמות של פדרציית ניו יורק עם תנועות הבוגרים ורקמ"ה ליצור מערך שיטתי של בתי מדרש יהודיים בקרב קבוצות הצעירים השיתופיות. אחת לחודשיים נפגשים נציגים של כלל התנועות האלה לשיח משותף. דבריה של הדס גולדמן המובאים להלן לקוחים מתוך הפגישה שהתקיימה בדצמבר 2011.

43 אולי גם משום שהדגש – בכמה מקבוצות אלה לפחות – הוא על העשייה והמשימה, ופחות על יצירת הגות.

כמו הדרשה של ניר, גם השיר 'הדלקת נרות' מתכתב עם נושא האור כמו שהוא מובא בהגות היהודית לדורותיה. לא נרחיב כאן את הכתיבה על כך, רק נציין שכדאי לשים לב כי שתי השורות האחרונות לקוחות כמעט כלשונן מתוך הסיפור על רבי ישראל סלנטר על הסנדלר והנר הדולק.⁴⁴

הַדְּלָקַת נְרוֹת

דוּתָן בְּרוּם

יָמִים רַבִּים הִינוּ מֵהַלְכִים בְּחֶשֶׁךְ
בְּצַעֲדִים לְאִים, בְּלִי רִגֵּשׁ וּבְלִי קוֹל.
רַעֲבִים בְּלִי דַעַת, מִבְּקָשִׁים לְחוּשׁ אֶת
זְכוּרֹן הַיּוֹם שֶׁהִתְפֹּרֵר בְּחוּל.

מְחוּגֵי שְׁעוֹן שְׁבוּרִים הִטְעוּ לָנוּ הַדֶּרֶךְ
בְּמַסַּע יוֹמִיּוֹם עֶקֶשׁ, לֹא אֶרֶץ לוֹ נְסוּף:
בְּבוֹת וּמַסְכוֹת בְּשִׁירָה שְׁקוּעָה עַד בְּרֶךְ
בְּשִׁגְרַת לִילוֹת הוֹלְמַת, כְּמִכָּה עַל תֵּף.

לֹא יִדְעֵנו חֶטָּא. לֹא יִדְעֵנו פֶּחַד.
לֹא יִדְעֵנו עֵז, אֲמַת אוֹ אֶהְבָּה.
אֶךְ בַּעַת הַבִּטְנוֹ מַעֲלָה אֶל לְבָנָה זֹרְחַת
יִדְעֵנו שְׁאֶפְשֶׁר שֵׁשׁ לְכוּכָבִים תְּשׁוּבָה.

הֵם מְאִירִים קְלוּשִׁים מְאֹד בְּתוֹךְ הָאֶפֶל –
נִזְכֵּר לְקֶדֶשׁ! – כֶּף אוֹתָה גְחֻלַּת
הַמְּבַעֲרַת בְּקֶרְבָּנוּ וּכְמַהָּה בְּלִי סוּף אֶל
אִם, אֲחוֹת וּבַת, אֶל אוֹר וּתְכֵלֶת.

הִנֵּה, הָאוֹר גָּנוּז בְּלִבְבִי פְּנִימָה!
עוֹד אֶפְשֶׁר לְבְרָא שְׁבֵת וְחִלּוּמוֹת!
רַק לְשֵׁאת עֵינַי וּלְהַבִּיט קְדִימָה –

44 הרב ישראל סלנטר – מייסד תורת המוסר. רבי ישראל החל להפיץ את תורתו בשנות הארבעים של המאה ה-19, ובדרך זו ביקש לחולל התחדשות מוסרית-דתית ביהדות ליטא. תורתו מבקשת, בין השאר, להגביר את הזיקה שבין ערך לימוד התורה ובין הערך של שאיפה להשתלמות מוסרית. הציטוט, שנהיה מעין מוטו של התנועה, נאמר בהקשר של סיפור על אודותיו: ערב אחד, בהלכו ברחובות החשוכים של עירו, ראה אור דולק בבית. בהביטו, ראה יהודי בעל מלאכה העובד אל תוך הליל (לסיפור זה גרסה עם נגר או עם סנדלר). כששאל את האיש מדוע הוא עובד מאוחר כל כך, ענה האיש: 'כל עוד הנר דולק, אפשר לתקן'. רבי ישראל מיהר לספר לתלמידיו את שחוהו. 'מבינים אתם!', אמר, 'כל עוד הנר דולק – אפשר לתקן' (על רבי ישראל סלנטר ומשנתו ראו בהרחבה: אטקס, 1982).

לְפָגֵשׁ מִבֶּט,
 לְמִשׁוֹת רַעוּת מִתְהוֹמוֹת.

נוֹשֵׁיט עוֹד אֶת יְדֵינוּ – נֶאֱחָז בְּיַד אַחֹת
 בְּמַחֹל, בְּטָקֶס, בְּסַעֲרַת זַעֲה וְדָם.
 בְּהִיטָנוּ בְּעֵינִים, בְּלִי אִמֵּר וּבְכָרְכוֹת
 נְדַלִּיק אֶת הַנְּרוֹת.
 נְרוֹת נִשְׁמַת אֲדָם.

נְדַלִּיק אֶת נִשְׁמוֹתֵינוּ – פְּתִילֵי אֲדָם וְאֵשׁ.
 תְּנַלֵּד תִּבֵּל לְאוֹר בְּעֵשׂוֹתֵנוּ כֵּן.
 אֲמַת אַחַת פְּשׁוּטָה אֶפְשָׁר עוֹד לְבַקֵּשׁ –
 כֹּל עוֹד הֵינָר בּוֹעֵר
 אֶפְשָׁר עוֹד לְתַקֵּן.⁴⁵

שירו של דותן הוא דוגמה לגשר בין הנלמד, לנכתב, למוקרא ואולי אף המולחן והמושר ולאופן שהלימוד מתכתב כל העת לא רק עם העשייה החברתית אלא גם עם הטקס והריטואל היהודיים המייצרים כל העת תהליכי חיפוש מורכבים בקרב חברי הקבוצות.

'חידוש ימי העם כקדם'⁴⁶ – דיון מסכם

קבוצות המשימה השיתופיות בישראל נמצאות כיום (2012) בעיצומו של מסע אל הזהות היהודית-ציונית, שהן מבררות בו לעצמן בו בזמן מהו השביל שהן חפצות לפסוע בו ומהי הדרך הנכונה עבורן לפסוע בו. השתדלנו באמצעות המחקר 'לתפוס את הרגע', לצלם תמונת מצב נתונה, ועם זאת להביא אל הקורא את ההרגשה כי מדובר בתהליך יותר מאשר בצילום מצב סטטי. בהמשך דבריו של תום נבון בערב ההשקה של מסכת מסדה, שהבאנו אותם קודם לכן, הוא אמר:

מסכת מסדה היא מסכת חייו של חלוץ צעיר, המבקש להיאחז בארץ וגם להיאבק על דמותה החברתית. הוא מעפיל, מתקדש בברית העפלה עם אחים ואחיות, נושם אוויר פסגות, רוקד סביב המדורה, מתיימש, כורע ונופל, עוזב את המחנה, ואף-על-פי-כן, שב אלי קרב לקראת באות. כך בימים ההם, וכך בזמן הזה.⁴⁷

45 ראו: chagim.org.il/Listpages.aspx?catid=714#

46 קורצוויל, 1965. קורצוויל התייחס לאופן שהחלוצים רצו להראות כי הדרך אשר הם פועלים בה בהקשרים של יהדות מבטאת בפועל את הדרך הנכונה, הבסיסית שיש לחגוג בה – בהסתמך על מסורת האבות שישבו בארץ, ולא על מסורתם של מי שגלה והרחיק ממנה.

47 מתוך הנאום שלו בפתחת הערב – 21.11.2011.

אל מסע הבריור היהודי-ציוני הצעירים יוצאים עם מורי דרך בני הדור של סביהם וסבתותיהם שהם מוצאים עמם שפה אידאולוגית משותפת. דור הביניים בני גיל ההורים, שפירק את השותפות הקיבוצית וויתר על המונחים 'קבוצה' ו'קהילה' לטובת ההפרטה, כמעט אינו נוכח בשיח. את מקומם תופסים אלה שחיו וחוו את הקיבוץ במלואו וראו בו אידאל. דמויות כמו יריב בן אהרון מקיבוץ ראש הנקרה ומוקי צור מקיבוץ עין גב הן לא רק 'גשר חי' עבור הקבוצות האלה אל העבר אלא גם כאלה המסמלות ומסמנות עבורן את האתוס העתידי האידילי (נבון, 2010). האתוס הוא האתוס הציוני, החלוצי, המגשים. המטרה היא להשפיע על כלל החברה הישראלית. המעשה הוא 'תיקון עולם', והבחירה במונח 'יהודי' דווקא למשימה היא מדעת. גרי לוי, מתנועת הבוגרים של הנוער העובד והלומד, מבטא זאת בדבריו:

אנשים שרוצים לשים את עצמם בגרעין הקשה של החברה הישראלית, חייבים לעבור דרך הזהות היהודית. לכן בדי-אן-אי של הקבוצות שלנו זה מוכרח להיות שם. דרך קבלות שבת, דרך לימוד, דרך חגים. אנחנו לא קבוצות של התחדשות יהודית, אבל בדי-אן-אי שלנו יש את הצורך למצוא את הדרך, לפתח את השפה המשותפת בתוך דיאלוג פנימי וחיצוני שהוא אינו פשוט כלל.⁴⁸

זירת הפעולה של קבוצות המשימה השיתופיות היא זירה קיימת, גם אם מטושטשת ומעומעמת במידה רבה בשנים האחרונות – זירת הסוציאליזם הישראלי-יהודי. אסטרטגיות הפעולה של הקבוצות, שהן בבחינת מצטרפות חדשות לזירה זו, מוגבלות על ידי הגבולות הקיימים בזירה שהן מעוניינות לפעול בה. בשל כך המהפכות שהן יכולות לחולל הן חלקיות בלבד – כאלה שלא יסכנו את עצם קיומה של הזירה, את האקסיומות שהיא מושתתת עליהן ואת מסד האמונות האולטימטיביות שלה. מסיבה זו הן חייבות להציג את עצמן, ככל הטרודוקסיה, כשיבה אל המקורות, אל הראשית, אל רוח הדברים ואל האמת הפנימית שלהם (בורדייה, 2005).

מתחילת קיומן של קבוצות המשימה השיתופיות, הן ביססו את דרכן בהסתמך על האבות הרוחניים של הציונות היהודית – על החלוצים. טענתם העיקרית היא כי הן ההווה והן העתיד הם המשך של גורמים ותהליכים שמגיעים לא יש מאין אלא מעוגנים היטב במסורת העבר. בתקופת העלייה השנייה והשלישית הציגו את עצמם הציונים החילונים, בייחוד אלה מבית מדרשו של ברדיצ'בסקי, כמי שחוזרים אל התרבות העברית האמתית תוך כדי שחרור מכבלי הדת על סמליה, טקסיה וכל הטקסטים המאחרים למקרא, שסימלו בעיניהם את 'הקולטורה של הגלות' (שפירא, 1997). שחרור זה היה בעיניהם תנאי הכרחי ליצירת תרבות לאומית יהודית-חילונית (שביט, 1984; קורצויל, 1965). גם חברי הקבוצות השיתופיות חוזרים לעבר, לימי החלוצים, שהם בעיניהם בסיס המורשת היהודית שלהם בשם 'יהדות ציונית'. טענתם העיקרית היא כי פעולתם משמרת בעצם את העשייה

48 מתוך דבריו בישיבה של GRJ, דצמבר 2011.

הסוציאליסטית-יהודית שעל בסיסה נבנתה התשתית לקיומה של מדינת ישראל. החברה הישראלית הלכה והתרחקה בחלוף השנים מעשייה זו, ולכן נפערו בה פערים גדולים של אי-שוויון, של בורות, של מצוקה ושל חוסר סולידריות וערבות הדדית, ולכן יש 'לדג' שוב על תרבות שנוצרה ונוצקה בתקופות אלה.

חברי קבוצות המשימה השיתופיות מבקשות לחזור אל הבסיסים האידאולוגיים-מעשיים ולכונן אותם מחדש. כינון מחודש זה מכבד את הערכים שהוא הושתת עליהם, ועם זאת, יש בו לדבריהם 'לימוד של הלקחים מן הטעויות שנעשו בדרך כמו גם התאמת אורח החיים למציאות הישראלית העכשווית'.⁴⁹ הקבוצות שואפות לבנות מערך חדש של ייצוגים, סמלים ומשמעויות, הניזונים מאלו של קודמיהן לדרך אך בה בעת עורכים בהם שלושה שינויים מהותיים:

- במישור של אורחות החיים המשותפים – הם יוצרים את הקבוצה ואת 'קיבוץ הקבוצות' שהדגש בהם הוא על שיח דיאלוגי מתמשך ולא על תקנונים והצבעות כבקיבוץ הוותיק.
- במישור של המשימה הציונית – הם מחליפים את משימת ייבוש הביצות במשימה של ייבוש הביצות החברתיות, ומכאן גם שרבים מחברי הקבוצות החדשות מחליפים את המגורים בקיבוץ הכפרי במגורים בערי הפיתוח ובשכונות המצוקה ברחבי הארץ.
- במישור של שיח הזהות היהודית – הם מחליפים את העיסוק ביהדות כתרבות בבירור הדרך הנכונה עבורם לכונן מחדש את היהדות כציונות. תפיסה זו של 'יהדות כציונות' מרחיקה אותם, כיום לפחות, מתנועת ההתחדשות היהודית, שבמידה רבה שלטת בה תפיסת ה'יהדות כתרבות'. הקבוצות אינן מוכנות להסתפק בטקסט, בטקס, ברוחניות ובסיפוק צורכי מדרש, והן מבקשות קשר עם מסורת חלוצית מורדת. עם זאת, בין שני הזרמים הללו אין נתק אלא יש קשרים דיאלקטיים, שדרכם הם משוחחים ואף משתנים. באחת השיחות עם חברי הקבוצות אמר אחד מהם:

מבחינתי בנושא של התחדשות יהודית אנחנו לא דומים בכלל לאנשי התנועה [...] יש כאן עניין שאני בעצם יוצר דגם של קהילה יהודית בחיים שלי [...] כשאתה עושה את זה אתה מחויב ונדרש לשאלות עומק. אני לא מזלזל בכתי מדרש פלורליסטיים, אני חייב להם רבות בהשכלתי. אני לא מזלזל גם בקהילות המתפללות, אבל מה שהם עושים זה מאוד סטריילי, נקודתי. חלק מהם עזרו לנו לתת בחיינו מקום מרכזי לבירור הזהותי יהודי, ויחד עם זאת הם גרמו לנו למרוד בהם ובכל החבורה הקיבוצית (שרוב אנשיה הם בגיל הורינו). הם בחרו בהתחדשות היהודית הקהילתית במידה רבה כחלופה להתמודדות על הקיבוץ ועל הסוציאליזם-מוקרטיה [...] אנחנו חיים את זה בכל הווייתנו. אנחנו יוצרים משהו ייחודי בזירת ההתחדשות היהודית, אבל עוד קשה להבין אותו. בקושי מעכלים את מה שהם עושים, אז אנחנו [...].

49 מתוך דבריו של אחד מראשי תנועות הבוגרים בריאיון עמו.

כלל הוויית החיבור של הקבוצות לארץ ישראל, לעם היהודי ולשפה העברית מתבטא בתפיסה של 'יהדות כציונות'. כתביהם של החלוצים בני העלייה השנייה והשלישית, שהמקורות היהודיים לתקופותיהם משוקעים בהם, סוללים לצעירים את הדרך ל'ארון הספרים היהודי המסורתי'. גלגולו של חג יילמד דרך טקסטים של המאה הקודמת וייבחן דרך השיח שהוא מסוגל לייצר עם הפעילות החלוצית של היום. האמירה היא 'קמנו לעשות מעשה ולהביע אמירה שהיא חלוצית, יהודית, ציונית. התופעה תופחת, אנחנו לא לבד ברצון לממש אידיאל של חיים יחד בקבוצה השותפה לערכים'.⁵⁰

הקבוצות רואות בעצמן ממשיכות את דרכם האידאולוגית של הקיבוצים ההיסטוריים, לא רק בהיבטים הסוציאליסטיים אלא גם בהיבטים של התחדשות יהודית-ציונית חיה ותוססת. עם זאת, הם יודעים כי השיח היהודי שלהם נבדל לא רק מהשיח של אנשי התנועה להתחדשות יהודית של היום אלא גם מזה של 'אבותיהם הרוחניים' בשלושה נושאים עיקריים:

1. היחס של חברי הקבוצות השיתופיות כיום לשאלת האמונה ולקשר לדת היהודית מגוון יותר, אתאיסטי פחות, ובעיקר – השאלות לעתים רבות בו מן התשובות.
2. האתוס הלימודי פולמוסי, וכחני ומחפש השואב מהגותם של החלוצים, שואב גם, בכל הנוגע ללמידה של המקורות היהודיים לפחות, מן השיטות של בית המדרש המסורתי שחידשו תנועות ההתחדשות היהודית.
3. רובה המכריע של היצירה היהודית-התרבותית נועד למעגלים האינטימיים של הקבוצה או של קיבוץ הקבוצות, ובהם עשרות חברים בלבד, ולא למעגל של קהילה גדולה של מאות חברים. את הפקות האירועים הגדולות של הקיבוצים סביב החגים (פסח, שבועות, ט"ו בשבט), שיודעי ח"ן כתבו אותם עבור הקהל, מחליפים אירועים אשר הקבוצה כולה שותפה בהם ליצירה המבוססת על דיאלוג יותר מאשר על הפקה מוקפדת.

הדגשת הזהות הקולקטיבית כמוקד של המסע הציוני-יהודי מאפשרת להבין את הפעילות בה כעיסוק בהבניה מחודשת של קטגוריות הזהות היהודית-חילונית. בכך הדגשה זו מקדמת שינוי שאם יצמח כתופעה נרחבת יותר בחברה, יוכל לאתגר את הסדר הפוליטי-חברתי הקיים בשדה הפוליטיקה של הזהויות בישראל. הפעולה הרפלקסיבית בנוגע לזהות (Melucci, 1994) מייצרת עבור היזמים של מקומות אלו את המודעות לגבולות ולתכנים של הזירה בישראל, ובה בעת מעוררת את הרצון לפרוץ אותם ולהרחיבם. בחברה הישראלית, הקושרת בין הזהות היהודית לקיום הלכתי של המצוות, קבוצות המשמה השיתופיות מצטרפות לקבוצות ולארגונים נוספים בחברה הישראלית במסע של חיפוש דיאלקטי אחר הדרך הנכונה עבורם לחוות ולקיים זהות זו. כדי להבנות מחדש את השדה ואת גבולותיו, הם יוצרים במודע ובאופן רפלקסיבי שינוי עמוק במערכות הסמלים הקיימות. הפעולה

50 מתוך דברי שיר ושוהם מקבוצות הבחירה של המחנות העולים בערב ההשקה למסכת מסדה, נובמבר 2011.

הקולקטיבית יוצרת בסיס להבניה אוטונומית שהפרט מבנה את זהותו היהודית, גם אם זו נמצאת בסתירה לקטגוריות ולמשמעויות התרבותיות הקיימות. תהליכי הפירוק והערעור על ההגדרות הבינריות של חילוניות ודתיות, בצד החיפוש הבלתי פוסק אחר הדרך הנכונה לקיים את המשימה החברתית, יצרו את המצע האפשרי להתפתחות זו.

בשנים האחרונות גובר בחברה הישראלית העיסוק בזהות היהודית (אזולאי וורצברגר, 2008). הפעילות החדשה במרחב החילוני מתאפיינת במרכיבים שונים מאלה שהיו בחברה המסורתית. היא ממסדית פחות, כמעט שאין בה הייררכיות מוסדרות, היא דוגלת בגישה יצירתית אל המסורת ועם זאת רואה בעצמה חלק ברור משרשרת רב-דורית. המסורת מתערבבת בחדש, אך לא מתוך רצון להתריס, אלא דווקא מתוך רצון להרחיב את הגבולות, להפסיק לתת שמות ולהגדיר, וליצור אפשרות, נדירה כל כך בחברה הישראלית, לבחור בדרכים המשוגות מקורות השראה שונים ליצירה אחת.

ההצטרפות של צעירי קבוצות המשימה השיתופיות לדרך זו, גם אם בנתיב שונה מזה המרכזי הקיים כיום, יכולה להיות בעתיד בסיס נוסף ליכולת של קבוצות אלה לפרוץ למרכז מעגל השיח היהודי הבינרי ולעזור בשינויו. השינוי שהם מציעים עשוי לסרטט מחדש את גבולות זירת הזהות היהודית ולאפשר לזהויות חדשות, היברידיים ומורכבות, להיות חלק ממנה. בין כך ובין כך, דומה כי מדובר בתופעה חברתית-זהותית מסקרנת ומורכבת בעלת השלכות סמליות ופרקטיות רבות על הזהות היהודית בישראל. דומה כי מילות השיר ממסכת מסדה של למדן (בן-אהרון, 2011), שהולחנו עבור ערב ההשקה של מסכת זו, מתמצות את מסע 'שירת החול' של צעירי הקבוצות השיתופיות:

לא נתקו עוד השלשלת,
עוד נמשכת השלשלת
מני לילות שמחת-תורה
אלי לילות שמחת-מסדה
עוד נמשכת השלשלת [...]

רשימת מקורות

- אזולאי, נעמה. 2010. 'עברים אנו ואת ליבנו נעבוד' – תנועת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני בישראל', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- אזולאי נעמה ורחל ורצברגר. 2008. 'התחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל: מתופעה לתנועה חברתית חדשה', פוליטיקה, 18, עמ' 141-172.
- אטקס, עמנואל. 1982. ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר, מאגנס, ירושלים.
- אלמוג, עוז. 2004. פרידה משרוליק, אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן, חיפה.
- בובר, מרטיין. 2005. אור הגנוז: סיפורי חסידים, שוקן, ירושלים ותל אביב.
- בורדייה, פייר. 2005. שאלות בסוציולוגיה, רסלינג, תל אביב.

- ביאליק, נחמן. 1917. 'הלכה ואגדה', אתר פרויקט בן יהודה: <http://benyehuda.org/bialik/article06.html> (אוחזר באוגוסט 2012).
- בן אהרון, יצחק. 2006. 'עם מוקי ועליו', בתוך: אברהם שפירא (עורך), מענית הלב: מנחת דברים למוקי צור, הקיבוץ המאוחד, יד טבנקין ובינ"ה, תל אביב, עמ' 8-9.
- בן אהרון, יריב. 2011. מסדה: פואמה מאת יצחק למדן, המחנות העולים והוצאת שחרות, ירושלים.
- בן אליעזר, אורי. 1999. 'האם מתהווה חברה אזרחית בישראל? פוליטיקה וזהות בעמותות החדשות', סוציולוגיה ישראלית, ב (1), עמ' 51-97.
- גודמן, יהודה ויוסי יונה. 2004. 'מבוא: דתיות וחילוניות בישראל – אפשרויות מבט אחרות', בתוך: יוסי יונה ויהודה גודמן (עורכים), מערבולת הזהויות: דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 9-45.
- גודמן, יהודה ושלמה פישר. 2004. 'להבנתן של חילוניות ודתיות בישראל: תיזת החילון וחלופות מושגיות', בתוך: יוסי יונה ויהודה גודמן (עורכים), מערבולת הזהויות: דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 346-390.
- גורדון, א. ד. 1918. 'מכתבים ורשימות'. את הקטע אפשר לראות במלואו באתר פרויקט בן יהודה: http://benyehuda.org/gordon_ad/mitokh_kria.html
- גורדון, א. ד. 1929. 'הרהורים והגיונות', בתוך: כתיב א.ד. גורדון, ה, הוועד המרכזי של מפלגת הפועל הצעיר, תל אביב, עמ' 185-192.
- דרור, יובל (עורך). 2008. הקבוצות השיתופיות בישראל, יד טבנקין, רמת אפעל.
- דרור, יובל. 2008. 'מבוא תיאורטי ושאלות מחקר: "הקבוצות השיתופיות" כקומונות וכ"תנועות חברתיות" וקשריהן לתנועות הנוער, לתנועה הקיבוצית ולאזורי פיתוח בחברה הישראלית', בתוך: יובל דרור (עורך), הקבוצות השיתופיות בישראל, יד טבנקין, רמת אפעל, עמ' 25-51.
- זעירא, אבי. 2008. א. 'חז"ל והקבוצות השיתופיות', אתר שיטים: <http://www.chagim.org.il/ListPages.aspx?catid=54>
- זעירא, אבי. 2008. ב. 'חלוציות בין פשט ודרש', שיטים, פנימי.
- טרנר, ויקטור. 2004. התהליך הטקסי: מבנה ואנטי-מבנה, רסלינג, תל אביב.
- יאיר, גד ואחרים. 2006. ההשפעה של קהילות לומדות ובתי מדרש פתוחים בישראל, מחקר הערכה מטעם קרן אבי חי (פנימי).
- יפה, מאיר ועוזי ארד. 2003. 'ארגוני המגזר השלישי בתחום החינוך ליהדות כתרבות במרחב החילוני', בתוך: יהדות כתרבות: עשור לוועדת שנהר – מסמכים לעיון, קרן פוזן, ירושלים, עמ' 15-36.
- כ"ץ, גדעון. 2011. לעצם החילוניות: ניתוח פילוסופי של החילוניות בהקשר ישראלי, יד יצחק בן-צבי, ירושלים.
- מיכאלי, ניר. 2007. 'אנשי המִחְרָת: הקבוצות השיתופיות החדשות בישראל – בין מייסדי קהילות ייעוד למחדשי תנועת העבודה', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.

- מיכאלי, ניר. 2008. 'ליצור את העולם שאתה רוצה ולחיות את העולם שאתה יוצר: מאפיינים משותפים של "הקבוצות השיתופיות" החדשות', בתוך: יובל דרור (עורך), **הקבוצות השיתופיות בישראל**, יד טבנקין, רמת אפעל, עמ' 477-522.
- מיכאלי, ניר ויובל דרור. 2008. רקע היסטורי-ביוגרפי של הקבוצות השיתופיות וחבריהן', בתוך: יובל דרור (עורך), **הקבוצות השיתופיות בישראל**, יד טבנקין, רמת אפעל, עמ' 52-108.
- מיכאלי, ניר ודני רוזוליו. 2008. 'לעשות משהו גדול ביחד: שיתופיות משימתית בקבוצות מגדל העמק ונצרת עילית', בתוך: יובל דרור (עורך), **הקבוצות השיתופיות בישראל**, יד טבנקין, רמת אפעל, עמ' 438-474.
- מנור, אודי. 1998. 'קיבוץ בעיר/עירוני', בתוך: אלי אברהמי (עורך), **לקסיקון הקיבוץ**, יד טבנקין, רמת אפעל, עמ' 273-275.
- נבון, תום. 2010. 'איזהו צעיר? – אגף צעירים במלאת עשרים למדרשה', בתוך: יורם ורטה (עורך), **מסכת חיים: 20 שנה למדרשה באורנים**, המדרשה באורנים והקיבוץ המאוחד, רמת ישי, עמ' 101-106.
- עמיחי, יהודה. 1998. **פתוח סגור פתוח**, שוקן, ירושלים.
- פינצ'ובר, אבנר. 2008. 'הגיגים על יהדות חילונית', אתר מעגל הקבוצות:
<http://maagal.wordless.com>
- פלדחי ברנר, רחל. 2001. 'העולם בלשון – מעשי הישנות וחידוש. על "מעשה הים: כרוניקת פירוש" מאת מיכל גוברין', רסלינג, תל אביב, עמ' 99-101.
- פריברג, אהרון ויחזקאל רבן. 1985. **דעו, אני יהודי: חייו של אברהם לייבוניץ (לאבאן) ממפקדי גיטו קראקוב, בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד**, בני ברק.
- צימרמן, בארי, 2004. 'פתחים רבים לה', **חדשות וואלה**, 5 באפריל. נדלה ביום 14.7.2006, <http://news.walla.co.il/?w=//608092>
- קורצוויל, ברוך. 1965. **ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה**, שוקן, ירושלים.
- שביט, יעקב. 1984. **מעברי עד כנעני**, דומינו, ירושלים.
- שגיב-הכהן, טליה. 2004. 'חילונים לומדים יהדות: זירת חיפוש ומאבק', עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- שדמי-וורטמן, שרה. 2010. 'הקמת המדרשה 1989-1999: התהוותה של "פדגוגיה של זהות"', בתוך: יורם ורטה (עורך), **מסכת חיים: 20 שנה למדרשה באורנים**, המדרשה באורנים והקיבוץ המאוחד, רמת ישי, עמ' 7-36.
- שטיין, אסף ונעמה צבר בן-יהושע. 2009. 'מגמות ברית הלאום ו"דור היהדות החילונית" במערכת החינוך של תל אביב-יפו', דור לדור (תשס"ט), עמ' 51-68.
- שפירא, אניטה. 1997. **יהודים חדשים יהודים ישנים**, עם עובד, תל אביב.
- ששון-לוי, אורנה. 1995. **מודעות של מהפכנים – זהות של קונפורמים: תנועת המחאה 'השנה ה-21'**, מרכז שיין למחקרים במדעי החברה – האוניברסיטה העברית, ירושלים.

- Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity*, Polity Press, Cambridge.
- Liebman, Charles and Yaacov Yadgar. 2004. 'Israeli Identity: The Jewish Component.' in: Anita Shapira (ed.), *Israeli Identity in Transition*, Praeger, Westport, CT.
- Melucci, Alberto. 1994. *The Playing Self*, Cambridge University Press, New York.
- Melucci, Alberto. 1996. *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, New York.
- Polletta, Francesca and James M. Jasper. 2001. 'Collective Identity and Social Movements', *Annual Review of Sociology*, 27, pp. 283-305.
- Werczberger, Rachel and Naama Azulay. 2011. 'The Jewish Renewal Movement in Israeli Secular Society', *Contemporary Jewry*, 31, pp. 107-128.

אתרי אינטרנט נבחרים

- בינ"ה – <http://www.bina.org.il>
- דרור ישראל – http://drorisrael.org.il/?page_id=11
- המדרשה באורנים – <http://www.hamidrasha.org.il/>
- השומר הצעיר – <http://www.hashomer-hatzair.org/pages/about.aspx?id=26#hidosh>
- מאגר הקבוצות השיתופיות – <http://tamuz.org.il/groups>
- מדרשת, רשת בתי מדרש בישראל – <http://midreshet.org.il/seminaryabout.aspx>
- מכון שיטים – <http://www.chagim.org.il>
- עמותת תיקון – קבוצות הבחירה של המחנות העולים – <http://tikkun.org.il>
- פרויקט בן יהודה – <http://benyehuda.org>
- קבוצת שחר, יקנעם – <http://shacharut.org.il>
- קיבוץ נערן, קבוצות הבחירה של המחנות העולים – <http://naaran.org/ourlives.html>
- רקמ"ה – רשת הקהילות המשימתיות – <http://www.kehilot.org.il/info/about/about-001.htm>
- תנועת תרבות – גרעיני אומנויות (דף פייסבוק) – <http://www.facebook.com/groups/281190985321151>